

KINNISE LASTEASUTUSE MEETME SOBIVUSE HINDAMINE VÕRGUSTIKUS

UURINGU RAPORT
2022

Uuring riskilaste õigeaegse tuvastamise ja tulemusliku abistamise süsteemi täiustamiseks: ülevaade kas ja kuidas toetas Sotsiaalkindlustusamet kohalikku omavalitsust lapse ja perega töötamise protsessis ning kuidas toimus võrgustikus KLAT meetme sobivuse hindamine.

Uuring on valminud Sotsiaalkindlustusameti tellimusel.

Uuringu läbiviijateks olid Haap Consulting ja Tallinna Ülikooli CIRIC uurimisrühm.

Uuringu autorid: Linda Tarto, Laura Kalda, Karl Haljasmets, Kristjan Kaldmaa, Age Toomla, Marleen Pedjasaar.

Kontaktandmed: <https://www.haap.ee>

Uuringu autorid tänavad kõiki intervjuudes ja fookusgruppides osalenud lapsi, lapsevanemaid, eestkostjaid ja spetsialiste erinevate valdkonnaga seotud asutuste juurest. Autorite tänu abi eest kontaktide leidmisel kuulub Tallinna laste turvakeskusele, Maarjamaa hariduskolleegiumile, Hiiumaa sotsiaalkeskuse noortekodule ning andmete väljavõtete eest Sotsiaalkindlustusameti spetsialistidele. Sealjuures eriline tänu abivalmiduse eest Kadi Lukkale, Triin Mägerile, Merike Nakströmile, Nele Randlele, Eda Rannamäele, Mari Raudsepale, Ülle Venele, Eve Vooglale ja Madli Raudkivile.

Raportile viitamine:

Tarto, L., Kalda, L., Haljasmets, K., Kaldmaa, K., A. Toomla & Pedjasaar, Marleen. (2022). Kinnise lasteasutuse meetme sobivuse hindamine võrgustikus. Uuringuraport. Haap Consulting

ISBN 978-9916-4-1577-1 (pdf)

Sisukord

Sisukord	3
Sissejuhatus	4
Lühendite loetelu	5
Metoodika	5
Individuaalsete intervjuude korraldus	6
Fookusgruppiintervjuude korraldus	7
Teoreetiline raamistik	8
Sotsiaalkindlustusameti tugi kohalikule omavalitsusele	9
Soovitused	12
KLAT meetme sobivuse hindamine võrgustikus	13
KLATi suunamise peamised põhjused	13
Lapse abivajaduse hindamine KLAT taotluse eel	14
KLAT meetme sobivuse hindamine	16
Soovitused	18
KLAT meetme sobivuse hindamine kohtu ja võrgustiku koostöös	19
Lapse kaasamine ja menetluse lapsesõbralikkus	21
Soovitused	26
Lapsevanema kaasamine	27
Menetluse pikkus ja esialgne õiguskaits	28
KLAT teenuse pikkus	29
Soovitused	30
Euroopa riikide praktikad kinnisesse lasteasutusse suunamisel	30
Põhijäreldused ja -soovitused	33
Viiteallikad	35

Sissejuhatus

See raport on osa suuremast uuringust „Uuring riskilaste õigeaegse tuvastamise ja tulemusliku abistamise süsteemi täiustamiseks: kinnise lasteasutuse teenuse laste eluteede õppetunnid“, mis koosneb viiest eesmärgist. Anname ülevaate sellest, kuidas toetas **Sotsiaalkindlustusamet kohalikku omavalitsust lapse ja perega töötamise protsessis ning kuidas toimus võrgustikus KLAT meetme sobivuse hindamine**. Analüüsi fookus on lastel, kes on teenusele suunatud sotsiaalhoolekande seaduse (SHS § 130¹⁻⁵) alusel.

Kinnise lasteasutuse teenus (KLAT) tähendab alaealise ajutist liikumisvabaduse piiramist kodust eemal turvalises ja toetavas keskkonnas. Teenusele saab suunata vaid kohus ning see on viimane abinõu nende laste jaoks, kelle käitumine ohustab tema enda või teiste isikute elu ja tervist või tema arengut. (Sotsiaalhoolekande seadus, 2022) Kuna KLAT on lapse vabadust piirav meede, on oluline, et lapse suunamine KLAT-i ei toimuks ennatlikult või liiga madala abivajaduse korral.

Kinnise lasteasutuse teenusele suunamisele esitati perioodil 2018–2021 keskmiselt 114 taotlust aastas ning valdav osa lastest suunatakse edasi KLAT-i. 2022. aasta esimese kuue kuuga oli edasisuunamisi 71%. Suurem osa teenusele jõudnutest (2022. aastal u 70%) suunatakse sotsiaalhoolekande seaduse alusel ning ülejäänud lähtuvalt karistusseadustikust. Enam kui kolmandikule (39%) teenusele suunatud lastest on varasemalt määratud puue, milleks on kõige sagedamini psüühikahäire. (Sotsiaalkindlustusamet, 2022a)

Võtmetähtsusega etapp KLAT-i suunamisel on meetme sobivuse hindamine. Kohalik omavalitsus algatab protsessi, et suunata laps kinnise lasteasutuse teenusele. Sotsiaalkindlustusamet annab omapoolse hinnangu KLAT meetme sobilikkuse kohta. Peale hinnangu saamist otsustab kohalik omavalitsus, kas pöördub edasi kohtusse või leiab lapsele mõne alternatiivse meetme. KLAT-i kasuks otsustamise korral peab oma hinnangu kujundama ka kohus, sest last saab suunata KLAT-i vaid kohtuotsuse alusel. Seetõttu on analüüsi eesmärgiks saada ülevaade sellest, kuidas toimus KLAT meetme sobivuse hindamine KOV-is, Sotsiaalkindlustusametis ja kohtus. Kuna lastekaitse poolt teostatav hindamine on baas teiste spetsialistide kaasamiseks ning liikumiseks järgmistesse etappidesse KLAT teenuse taotlemisel, on hindamise põhjalikkus ning koostöö lapse ja perega üliolulised (Saia jt, 2022).

2018. aastal loodi riiklikul tasandil Sotsiaalkindlustusameti juurde lastekaitse osakond (praegune laste heaolu osakond), mille nõustamisteenuse eesmärk on nõustada ja abistada kohalikke omavalitsusi keerukamates lastekaitse küsimustes. Samuti annavad just nemad Sotsiaalkindlustusametis omapoolse hinnangu KLAT meetme sobilikkuse kohta. Lisaks tegelevad KLAT teenusele suunamise protsessiga ohvriabi ennetustalituse KLAT koordinaatorid, kes otsivad lapsele sobiva koha KLAT asutuses, suhtlevad asutustega ning teevad vajadusel koostööd laste heaolu osakonna nõunikega. Seni ei ole laiaulatuslikult neile teenustele KLAT vaates tagasisidet küsitud. Analüüsi tulemus aitab tuvastada süsteemi kitsaskohti ja anda sisendit selle edasisteks täiendusteks.

Analüüsi tulemused on esitatud järgmiselt:

- Sotsiaalkindlustusameti tugi kohalikule omavalitsusele
- KLAT meetme sobivuse hindamine võrgustikus
 - KLATi suunamise peamised põhjused
 - Lapse abivajaduse hindamine KLAT taotluse eel
 - KLAT meetme sobivuse hindamine kohtu ja võrgustiku koostöös
 - Lapse kaasamine ja menetluse lapsesõbralikkus
 - Lapsevanema kaasamine
 - Menetluse pikkus ja esialgne õiguskaitse
 - KLAT teenuse pikkus
 - Euroopa riikide praktikad kinnisesse lasteasutusse suunamisel

Lühendite loetelu

HTM – Haridus- ja Teadusministeerium

JuM – Justiitsministeerium

KLAT – kinnise lasteasutuse teenus

KOV – kohalik omavalitsus

MDFT – mitmedimensiooniline pereteraapia

MST – multisüsteemne teraapia

PACT – *Positive Achievement Change Tool* (riskihindamise tööriist)

PPA – Politsei- ja Piirivalveamet

SHS – sotsiaalhoolekande seadus

SKA – Sotsiaalkindlustusamet

SoM – Sotsiaalministeerium

STAR – Sotsiaalteenuste ja -toetuste andmeregister

TAI – Tervise Arengu Instituut

Metoodika

SKA pakutud abist ning KLAT teenusele suunamise protsessist ülevaate andmiseks koondati olemasolevad kvantitatiivsed andmed ning intervjueriti KLAT teenusel viibinud (või jätkuvalt teenusel viibivaid) lapsi, nende vanemaid või eestkostjaid ja teenuse pakkumisega seotud spetsialiste.

Analüüs põhines järgmistel andmetel:

1. Individuaalintervjuud: KLAT teenusel viibinud lapsed ja lapsevanemad, kelle laps on viibinud KLAT teenusel
2. Fookusgrüüintervjuud: lastekaitsetöötajad, SKA spetsialistid, kohtunikud, KLAT teenuseosutajad ning teised KLAT võrgustikutegevustega seotud spetsialistid
3. Riiklik andmekogu: Sotsiaalteenuste ja -toetuste andmeregister (STAR)

Andmete kasutamise eelduseks ja aluseks on Andmekaitse Inspektsiooni luba ja Tervisearengu Instituudi inimuuringute eetikakomitee otsus nr 1047.

Individuaalsete intervjuude korraldus

Intervjuudesse kutsuti osalejad, kes on ise või kelle laps/eestkostetav on suunatud KLAT-i sotsiaalhoolekande seaduse § 130¹⁻⁵ alusel 2018. aastal¹ või hiljem. Eesmärgiks oli intervjuuerida vähemalt 14 KLAT kogemusega last, sealhulgas vähemalt seitset uuringu ajal teenusel olevat last ning vähemalt seitset teenuselt väljunud last ning vähemalt nelja lapsevanemat.

Intervjuude läbiviimiseks koostati uurimisküsimustest lähtuv intervjuukava, lähtudes intervjuu hinnangulisest ajamahu piirangust 60-90 minutit. Intervjuu kutsed edastati KLAT teenusepakkujate ning lastekaitse spetsialistide kaudu. Intervjuueritule küsimusi ette ei saadetud.

Perioodil 4. mai kuni 26. august 2022 viidi läbi kokku 16 intervjuud kolme erineva intervjuuerija poolt (vt tabel 1). Intervjuueritud lapsed olid vanusevahemikus 14–19 aastat. Intervjuud toimusid silmast-silma või videokõne tarkvara Zoom vahendusel. Ühel korral viidi intervjuu läbi telefoni teel. Intervjuud viidi läbi poolstruktureeritud vormis. Intervjuud salvestati ja transkribeeriti.

Tabel 1. Individuaalsete intervjuude jaotus

		Intervjuude arv
Roll	KLAT teenusel olev laps	5
	KLAT teenuselt väljunud laps	7
	Lapsevanem/eestkostja	4
Sugu	Naised	11
	Mehed	5
Emakeel	eesti keel	14
	vene keel	2

¹ 2018. aastal loodi erikoolide asemele kinnise lasteasutuse (KLAT) teenus ning vastavalt Sotsiaalhoolekande seadusele § 3 lg 2 hakkasid kehtima sotsiaalteenuse osutamisel kvaliteedipõhimõtted, millest tuleb teenuse osutamisel lähtuda. (Sotsiaalkindlustusamet)

Intervjuude läbiviimisega seotud riske maandati peamiselt järgides eelnevalt kokkulepitud ning uuringu tellijaga kooskõlastatud intervjuukava, mille küsimusepüstitud olid võimalikult neutraalsed ning võimaldasid intervjueritaval oma mõtteid avada. Kuna vestlus oli poolstruktureeritud, toetas intervjuerija vajadusel konkreetsete näidete küsimise või variantide nõ testimisega.

Intervjuude läbiviimine võttis planeeritust oluliselt kauem aega, seda valdavalt keerukusest kontaktide ja nõusolekute saamisel (alaealiste puhul oli vajalik ka lapsevanema nõusolek – mis jäi mitmel juhul intervjuu läbiviimise takistuseks). Mitmel korral (4) loobus intervjueritav vahetult enne kokkulepitud aega intervjuu läbiviimisest või ei ilmunud kohale. Teenusel olevate laste puhul ei saavutatud minimaalseks sihiks olnud 7 intervjuud, intervjuusid koguti 5. Küll aga oli KLAT-i kirjeldamisel võimalik arvesse võtta ka teenuselt väljunud laste hinnangud, nii et kokku oli KLAT kogemusega lapsi 12.

Oluline on intervjueritud laste ja lapsevanemate puhul võtta arvesse, et intervjuerida oli võimalik neid lapsi ja lapsevanemaid, kes olid andnud selleks nõusoleku ning kes ilmusid kokkulepitud ajal kohale. See tähendab, et intervjuude valim ei ole kõikide KLAT-is viibinud laste ja lapsevanemate suhtes representatiivne ning analüüsi aluseks on eeldus, et esindatud on eelkõige need lapsed ja lapsevanemad, kelle seisund on pigem stabiilne ning kellel oli valmidus oma kogemusest vestelda. Näiteks on proportsionaalselt alaesindatud asendushooldusel viibivad KLAT kogemusega lapsed ja sügava vaimse puudega lapsed.

Fookusgrupiintervjuude korraldus

Fookusgrupiintervjuudesse kutsuti osalema spetsialistid, kes puutuvad tööalaselt kokku KLAT teenuse korralduse eri etappide ning aspektidega, sealhulgas teenusele eelnevate tugitegevustega. Eesmärgiks oli viia läbi 6 fookusgrupiintervjuud kõikide KLAT teenuse korralduse oluliste osapooltega. Kõikide fookusgrupiintervjuude puhul jälgiti piirkondlikku kaetust: Põhja-Eesti, Lõuna-Eesti, Lääne- Eesti ja Ida-Eesti.

Intervjuude kokkuleppimine toimus järgmiste põhimõtete alusel:

- Kohtunikke kaasati alustades kõige enam KLAT-iga seotud kohtuotsuseid teinud kohtumajadest.
- Lastekaitsetöötajaid kaasati omavalitsustest, kes on alates 2018. aasta algusest teinud taotluse laste suunamiseks KLAT-i SHS-i alusel. Esimesena kontakteeruti nende omavalitsustega, kus oli suunamisi tehtud kõige rohkem.
- SKA spetsialistid kaasati piirkondlikul alusel, et kaetud oleks Põhja-, Lõuna-, Lääne- ja Ida-Eesti.
- Võrgustikuliikmed kaasati kahest Eesti piirkonnast KLAT teenusega seotud võrgustikukohtumisel osalevate spetsialistide hulgast: piirkonnapolitseinik, noorsootöötaja, sotsiaalpedagoog, lastekaitsespetsialist, karjäärinõustaja, usaldusisik, asendushooldusteenuse pakkuja, prokuratuur.

Perioodil 19. aprill kuni 30. mai 2022 viidi läbi kokku 4 fookusgrupiintervjuud kolme erineva intervjuerija poolt (vt tabel 2). Igal fookusgrupiintervjuul osales analüüsimeeskonna poolt kaks inimest. Intervjuud viidi läbi videokõne vormis Zoom tarkvara vahendusel. Intervjuud salvestati ja transkribeeriti.

Tabel 2. Fookusgrupiintervjuud rollide ja osalejate arvu lõikes

Roll	Osalejate arv
Kohtunikud	4
KLAT teenuseosutajad	4
Lastekaitsetöötajad	5
SKA spetsialistid	5
Võrgustikuliikmed 1	4
Võrgustikuliikmed 2	5

Teoreetiline raamistik

Analüüsis KLAT meetme sobivuse hindamist võrgustikus, lähtuti lapsesõbraliku lähenemise kontseptsioonist, mille kohaselt on igal lapsel õigus oma heaolu, arengu, eneseväärikuse ja teiste õiguste kaitsele ja arengut tagavale toele. Kontseptsioon on seotud laste õigusliku staatuse muutusega ning hõlmab õigusemõistmise ja sellele eelnevate ja järgnevate etappide lapsesõbralikkuse komponente (Guidelines of CFJ, CoE, 2010). Lapsesõbralik lähenemine on seotud lapsekesksuse, lapse parimate huvide tagamise põhimõttega, milles lähtutakse abivajava lapse kaasamisest ja tema osalemisest tema elu puudutava otsustamisel. (Saia jt, 2022) 2018.aastal toimus alaealiste õigusrikkujate reform, mis olulisel määral muutis süsteemi neile põhimõtetele vastavaks. Sealt sai alguse ka tänapäevane kinnise lasteasutuse teenus, mis loodi vanade erikoolide asemele.

Analüüsi tulemustest lähtuvalt otsiti lisainformatsiooni teaduskirjandusest ja "hallist" kirjandusest lapsesõbraliku menetluse rakendamise ning lapse kaasamise mudelite kohta, samuti teiste Euroopa riikide lähenemiste kohta KLATi suunamisel, iseäranis lapse vabaduse piiramisest hoidumiseks alternatiivsete meetmete rakendamisel. Kasutatud kirjandus on leitud raportist viimasest peatükist.

Analüüsis lähtuti järgmistest uurimisküsimustest:

Kas ja kuidas toetas Sotsiaalkindlustusamet kohalikku omavalitsust?

1. Kas ja millal pöördus omavalitsus SKA poole nõustamisteenuse saamiseks?
2. Kuidas toimus SKA nõustamisteenus – sisu, regulaarsus, järjepidevus, efektiivsus, soovitused?
3. Kuu kestis nõustamisteenus?

4. Kas ja kuidas antud nõustamisteenuse soovitusi järgiti?
5. Kas ja kuidas küsiti tagasisidet nõustamisteenusele?
6. Kas ja kuidas toetas Ohvriabi ennetustalitus KOV-i?

Kuidas toimus KLAT meetme sobivuse hindamine?

1. Kuidas toimus KLAT meetme sobivuse hindamine kohalikus omavalitsuses, Sotsiaalkindlustusametis ja kohtutes?
2. Kas ja kuidas rakendatakse lapsesõbraliku menetluse põhimõtteid erinevate osapoolte poolt?
3. Kuidas mõjub menetlus (pikkus, keerukus) osapooltele (laps ja pere)?
4. Mis toimub menetluse ajal lapse/noorega? Mida teeb KOV/lapsevanemad vahepealsel ajal, et riske maandada?
5. Milline on esialgse õiguskaitse võimalikkus ja vajadus menetlusprotsessis? Millistel tingimustel?
6. Millised on teiste Euroopa riikide praktikad kinnisesse lasteasutusse suunamisel?

Sotsiaalkindlustusameti tugi kohalikule omavalitsusele

Selleks, et taotleda kohtus lapse vabadust piirava meetme rakendamist, peab kohalik omavalitsus pöörduma arvamuse saamiseks Sotsiaalkindlustusameti (edaspidi: SKA) poole. Arvamus tuleb küsida nii kinnise lasteasutuse teenuse esmakordsel taotlemisel kui teenuse pikendamisel. Samuti pakub Sotsiaalkindlustusamet kohalikule omavalitsusele nõustamisteenust keerulisemate lastekaitse juhtumite lahendamisel. Vajaduse korral aitavad SKA konsultandid lastekaitsetöötajatel hinnata lapse abivajadust, leida lapse olukorra leevendamiseks lapsele ja tema perele sobivaid teenuseid ning valida lapse abivajaduse või selle süvenemise ärahoidmiseks tõhusaid meetmeid. (Sotsiaalkindlustusamet, 2022c) Siinse analüüsi eesmärgiks oli saada kohalike omavalitsuste tagasisidet nõustamisteenusele – sealhulgas uurida, kui sageli SKA poole nõustamiseks pöörduti, kui tõhusaks soovitusi hinnati ja mil määral neid järgiti.

Perioodil 2018–2022 KLAT teenusele suunatud ning STAR analüüsi valimisse sattunud 100 lapse puhul oli (olemasolevate andmete põhjal) SKA lastekaitseüksus nõustanud kohaliku omavalitsuse spetsialiste veerandi – 26% – laste puhul. Enamikul juhtudest toimus nõustamine ühekordselt, kolmel juhul 2–3 korral. Keskmiselt toimus SKA nõustamise algus 1,4 aastat enne lapse KLAT-i suunamist, sealjuures kõige varem 5 aastat ning kõige vähem 0,2 aastat enne teenusele suunamist. Andmete tõlgendamisel tuleb arvesse võtta, et STARi täitmise põhjalikkus on aja jooksul paranenud ning andmed ei pruugi kajastada kõiki kordi, mil nõustamisteenust kasutati.

Tabel 3. SKA nõustamisteenuse kasutamine KOVIDes

Kohaliku omavalitsuse nõustamine SKA lastekaitse üksuse poolt	Laste arv	Nõustamiste arv
	23	1
	2	2
	1	3
Kokku	26	30

SKA Lasteabi telefoniteenusele oli sama valimi puhul pöördutud 17 korda ning 12 lapse osas. See tähendab, et telefoniteenust on kasutatud vaid napilt üle kümnendiku laste puhul. Enam kui pooltel (67%) kordadest piirdusid pöördumised ühe korraga.

Pöördumine SKA lastekaitse telefoniteenustele	Laste arv	Pöördumiste arv
	8	1
	3	2
	1	3
Kokku	12	17

Fookusgruppides osalenud lastekaitsetöötajate ja võrgustiku spetsialistide hinnanguid SKA nõustamisteenusele on analüüsitud ka siinse uuringu IV ja II alauuringutes (vt Saia jt, 2022; Sindi jt, 2022). Alljärgnevalt võtame kokku olulisemad SKA nõustamisteenust puudutavad leiud ning neile tuginevad soovitusel nõustamisteenuse parandamiseks.

Intervjueeritud SKA konsultantide hinnangul on koostöö KOVIDega üldiselt hea: SKA tunneb, et KOVID pöörduvad nende poole sageli ning saavad sobivate meetmete valikul tuge ning kinnitust. Nõustamine algab lapse abivajaduse hindamise ülevaatamisega, seejärel toetab SKA kohalikku omavalitsust sekkumiste valikul ja edasistel vahehindamistel ning osaleb vajadusel võrgustikukohtumistel. **Nõustamise pikkus sõltub seejuures juhtumi keerukusest.**

„Mõned need nõustamise nagu lood saavad olla, onju, lühikesed, väga konkreetsed. KOVID saabki mingisugused mõtted ära vahetada; ta saab oma selge sihi ja suuna kätte, kuhupoole liikuma hakata ja nii ongi. Ja on mingid järgmised lood, mis võivadki, noh, tõesti väga-väga pikalt – ma ei tea, aasta, mõnel puhul isegi rohkem, onju – töös olla, sest lihtsalt see olukord ongi niivõrd keerukas.” (Fookusgrupp SKA konsultantidega)

Peamisteks probleemideks nõustamisteenuse osutamisel on SKA hinnangul:

teenuste puudus kohalikul tasandil, mida tunnetavad teravalt ka lastekaitsetöötajad ning mille tõttu on sageli keeruline SKA nõuandeid rakendada

„Ja noh, mida veel võib tuua näiteks, kui me räägimegi teenustest, mis on olulised – lastekaitse võib tahta mingit teenust osutada, aga kui tal ei ole selleks rahalisi ressursse ja kõrgemalt poolt tuge ei tule, siis paraku vahel mõni asi lihtsalt jääb selle taha. Nii et see on see elu reaalsus ka, mis jookseb sisse.” (Fookusgrupp SKA konsultantidega)

SKA-I on keeruline nõustada juhtumeid, mille puhul **lapse probleemid on aastate jooksul kuhjunud**. Eriti raske on soovitada tõhusat abi vanemas teismeeas lastele. See on veidi vastuoluline tulemus, kui arvestada, et SKA nõustamisteenus on ellu kutsunud just keeruliste juhtumitega tegelemiseks. Ühelt poolt on probleemiks lapse abivajaduse liiga hiline märkamine tervikuna (vt Sindi jt, 2022), teisalt võiks üheks lahenduseks olla, et SKA kaasataks lapse abivajaduse hindamisse ja võrgustikutöösse juba varem ning sagedamini.

„Ja teine asi, mis on veel, on kindlasti laste vanus, ma julgen öelda. Enamus lugusid, mis tulevad, on ikkagi juba teismelised – 14, 15, 16. /.../. Ja siis mul tekib küsimus, et kui palju, kas me saame sellises vanuses laste puhul mingit sellist tohutut mõju oodata, et me nüüd keerame selle suuna, selle nina kuidagi teistpidi.” (Fookusgrupp SKA konsultantidega).

Intervjueeritud lastekaitsetöötajate üldine hinnang oli, et SKA nõuanded on toetavad ja kasulikud, sest on aidanud neil **kaitsta võrgustikus oma hinnangut** KLAT meetme sobivusele või vastupidi – muude meetmete rakendamise vajadusele, olukorras kus teised võrgustikuliikmed on jõuliselt KLATi pooldanud. SKA laste heaolu osakonna (ja varasemalt ka ohvriabi osakonna) esindajad osalevad lastekaitsetöötajate hinnangul aktiivselt võrgustikukohtumistel ning pakuvad kriisilukordades vajalikku tuge. Tugi on eriti oluline väiksematele KOVidele, kes ka sagedamini SKAga kontakteeruvad.

„Nad on ikkagi aktiivselt, ma ütleks, kaasatud olnud ja enamjaolt väga paljudes võrgustikes ka nagu kohal – nii ohvriabi kui ka nõustamiskonsultant. Eks tegelikult ega... ega muud võimalust ei olegi – nende soovitusi tuleb tegelikult ju jälgida ja täita, mis on ikkagi kokku lepitud ja mis on nagu antud. Siis me ikkagi täidame neid ja koostöö... noh, selles mõttes, et ma ütleks, et on nagu kelle poole kriitilistel hetkedel pöörduda. Eks me ikka nagu päris tihedalt suhtleme. On abi olnud küll. Noh, ajamahukas on kindlasti, mingid asjad – selles ei ole nagu kahtlust.” (Fookusgrupp lastekaitsetöötajatega)

Peamised kitsaskohad on lastekaitsetöötajate hinnangul järgnevad:

Vahel ei võta SKA nõuanded arvesse **tegelikke võimalusi kohalikus omavalitsuses**. Näiteks ei arvestata, et mõnda teenust või tugiisikut pole väiksemas kohas võimalik leida ning kõiki kättesaadavaid teenuseid on juba lapsele/perele pakutud. Lastekaitsetöötajate tunnetuse kohaselt ei mõista SKA kohati, et lastekaitsetöötaja on kõik endast oleneva juba teinud, soovitusid aga tunduvad seetõttu survestavad. Seejuures peeti vähem kasulikuks nende konsultantide nõuanded, kes polnud ise lastekaitsetööd teinud. Lastekaitsetöötajad sooviksid SKA-lt **konkreetsemaid ettepanekuid teenusepakujate valiku osas**, arvestades kui raske võib olla mõnes KOVis teenuseid leida.

„Seal ei saa ka öelda, et... Sest mulle kogu aeg väideti, et “oi, sa ei tee perega piisavalt tööd”. Ma ütlesin, et ma ei tea – samamoodi ma teen asenduskodus kodutööd kui perega; kuidas siis sealt asenduskodust need lapsed satuvad ka KLAT teenusele? See ei ole nagu see.” (Fookusgrupp SKA konsultantidega)

Oluline on ka soovitude edastamise viis ja sõnastus. Soovitused ei tohiks olla etteheitvad ega lastekaitsetöötaja teadmisi ning oskusi alahindavad. Samuti osutati probleemile, et Sotsiaalkindlustusameti ja Rajaleidja ning teiste nõustajate (näiteks “Ringist välja” meeskonna) **soovitused on kohati üksteist dubleerivad.**

„Õpilaskoduga oleme proovinud – ei sobi. On teil paremaid variante? Minul ei ole, heh. Nii et ma olen vahel tõesti nende soovitude peale lihtsalt sõna otseses mõttes pahane. Ja kui need tulevad veel sellises... kuidas ma nüüd viisakalt väljendan siis... noh, sellises kontekstis sulle, et sina nagu mitte millestki aru ei saa ja mitte midagi pole teinud ja mitte midagi teha ei oska, eks ole – noh, siis mul tuleb tõesti vahel paha meel peale.” (Fookusgrupp lastekaitsetöötajatega)

„Tundub, et paljud ametnikud on SKA-sse tööle läinud kohalikest omavalitsustest. Samas kohati need soovitused ei ole reaalse eluga seotud. Teed kõik ära, aga küsivad, mida KOV on veel teinud – no ei ole enam midagi teha.” (Fookusgrupp lastekaitsetöötajatega)

Kohati erinesid arusaamad lastekaitsetöötaja vastutavast rollist juhtumikorralduses. Võrgustikuliikmed pidasid tõhusamaks “Ringist välja”² pilootprojekti võrgustikke, kus juhtumikorraldajaks oli SKA. Viimase hinnangul on aga oluline, et on saavutatud arusaam lastekaitsetöötaja rollist ja vastutusest juhtumikorraldajana – samas on lastekaitse selgelt tõhusaks juhtumikorralduseks liiga üle koormatud. Fookusgruppides tehti ka ettepanek, et SKA võiks võtta üle KLAT avalduse kohtule esitamise vastutuse, kaitsmaks lastekaitsetöötaja ja lapse ning pere usaldussuhet (vt ka Saia jt, 2022).

Erimeelsusi tekitas kohati KLAT meetme sobivuse tõlgendamine. Näiteks peeti mõnel juhul äärmuslikumaks meetmeks vanema hooldusõiguse äravõtmist, vasturääkivusi esineb selles osas ka lastekaitsetöötajate koolituste sisus (vt Sindi jt, 2022). Samuti tajusid lastekaitsetöötajad kohati teravamalt lapse KLATi paigutamise vajadust ning tundsid, et SKA hinnangut mõjutab see, et nad on vähem kohapealse olukorraga kursis.

„Noh, SKA on eemal – ta ei näe ja ta ei taju ja ta igapäevaselt ei ole töös selle noorega.” (Fookusgrupp lastekaitsetöötajatega)

Nendest kitsaskohtadest lähtuvalt võiks SKA nõustamisteenuse arendamiseks kaaluda alljärgnevat meetmeid.

Soovitused

- Soodustada SKA laste heaolu osakonna konsultantide regulaarset osalust võrgustikukohtumistel, et SKA saaks nõustada KOVi vahetumalt juba lapse

² Täpsustavalt tuleb selgitada, et uuringu eel ja tegemise ajal oli “Ringist Välja” projekt veel endiselt katsetamisjärgus ning piiratud määral Eestis kättesaadav (teatud piirkondades). Selline formaat, mida uuringus osalejad kirjeldasid, ei ole enam aktuaalne – nüüdseks on ootus, et vastutuse juhtumikorraldamise eest võtaks keegi last ümbritsevast võrgustikust. Samas on oluline rõhutada, et spetsialistide hinnangul on sellisel mudelil võrgustikutöös palju potentsiaali.

abivajaduse hindamise varasemates etappides. See võimaldaks parandada hindamise põhjalikkust ja metoodilisust ning aitaks seeläbi osaliselt ennetada lapse probleemide kuhjumist. Samuti võimaldaks see SKA-I lapse probleemidega aegsasti kursis olla ning juhendada KOVi vajadusel ka efektiivse juhtumikorralduse osas. (SKA, KOV)

- Võimaldada kohalike omavalitsuste lastekaitseteenistustel palgata lisatööjõudu, et tagada efektiivne hindamine ja juhtumikorraldus. Pakkuda lastekaitsetöötajatele regulaarseid juhtumikorralduse ja abivajaduse hindamise alaseid koolitusi (SoM, SKA)
- Selgitada täpsemini välja kõige olulisemate teenuste puuduse ulatus erinevate kohalike omavalitsuste lõikes. Tasuda lapse ja pere transpordi eest teenusele saamiseks või võimaldada terapeutilistel jt spetsialistidel käia erinevates omavalitsustes teenust pakkumas. Koostada teenusepakkujatest andmebaas, et paremini KOVe saadavaloleva teenuse juurde juhatada. (SoM, SKA)

KLAT meetme sobivuse hindamine võrgustikus

KLATi suunamise peamised põhjused

SHS'i § 130¹⁻⁵ alusel saab lapse suunata KLATi teenusele, kui tema käitumine seab ohtu tema enda elu, tervise või arengu või teiste inimeste elu või tervise ning seda ohtu ei ole võimalik kõrvaldada ühegi vähem piirava meetmega. Sotsiaalkindlustusameti (2022c) juhiste kohaselt on oluline jälgida, et erinevad kahjulikud käitumismustrid esinevad koos, need on süstemaatilised, pikaajalised ja jätkuvad. Seejuures rõhutavad teiste riikide riskihindamise juhised vajadust hinnata lapse riskitegureid ja ressursse terviklikult, võttes arvesse ka kahjustava käitumise konteksti (nt eakaaslaste grupp) ning lapse diagnoosi (Scottish Government, 2021). Oleks eelistatav, kui enne piiravaid meetmeid saaks laps tervislikule seisundile vastavat tuge, sealhulgas võiks vajadusel psühhiaatriaiglas viibimise ja raviskeemi jälgimise etapp olla läbitud enne KLATi taotlemist (Saia jt, 2022).

Uuringus osalenud lastekaitsetöötajate, kohtunike ning võrgustikuliikmete kinnitusel taotleb kohalik omavalitsus KLAT meedet vaid siis, kui kõiki teisi teenuseid on juba proovitud. Määravaks näitajaks KLATi suunamisel on seejuures spetsialistide sõnul **lapse ohtlikkus iseendale ja teistele**. Näiteks taotleti psühhiaatri soovitusel KLAT teenust võimalikult kiiresti olukorras, kus psüühikahäirega laps ei nõustunud ravimeid võtma ning hoidus samal ajal kodust. Ohtlikkus iseendale tulenes mitmel juhul ka enesevigastamisest või sõltuvusainete tarbimisest, millega kaasnes sageli hulkumine. Läbivalt näitlikustas KLATi vajalikkust see, kui peres või asenduskodus ei tulnud tõsise psüühikahäirega lapse vägivaldse käitumisega enam toime.

„No näiteks meil oli juhtum, et kui omalt poolt kasutasime kõikvõimalikud abimeetmed selle perekonnaga töös, aga nad ei andnud oodatud tulemusi; kõik teenused olid osutatud lapsele, aga lapse käitumine ei muutnud paremaks; ta seab ohtu enda ja teiste inimeste, sugulaste, õpilaste, laste jaoks...” (Fookusgrupp lastekaitsetöötajatega)

„Kõik on nagu valmis toetama ja proovima, mis võimalusi veel on. Kohtusse tulles on selline tunne alati, et kõik on kasutatud, ja kui seal arutada, siis võib-olla leitakse, et „aga äkki proovime niimoodi“; et võib-olla see võiks anda tulemust, kui laps teab, et tal on kirves pea kohal nii-öelda. Et kui ta nüüd neid tingimusi ei täida, mis kohus talle määrab, siis tal on kohe minek sinna kinnisesse asutusse, ja sellisel juhul on olnud ka õpetajad ja vanemad valmis nagu panustama veel. Aga jah... just.” (Fookusgrupp kohtunikega)

„Ee... ma olin enesevigastaja ja ma tarvitasin alkoholi. Ma suitsetasin. Ma ei püsinud üheski kohas paigal. Olin kadunud mitmeid-mitmeid kuid. Ja kuna ma olin ohtlik endale ja teistele, siis lõpuks otsustati, et mu koht siis kinnises lasteasutuses [...]” (Intervjuu KLAT teenusel viibinud lapsega)

Lapse abivajaduse hindamine KLAT taotluse eel

Kui kohalik omavalitsus peab KLAT meedet vajalikuks, tuleb järgmise sammuna enne kohtusse pöördumist esitada taotlus Sotsiaalkindlustusametile arvamuse saamiseks lapse vabadust piirava meetme sobivuse kohta. Alates 1. novembrist 2022 peab SHS-i alusel tehtud KLAT taotlus muuhulgas sisaldama lapse juhtumiplaani, sh abivajaduse hindamist ja tegevuskava, riskihindamist PACT mudeli alusel ning spetsialistide ja teenuseosutajate (PPA, psühhiaater, MDFT jt) hinnanguid.

Fookusgruppides osalejad kinnitasid, et lastekaitsetöötajad koguvad KLATi suunamiseks tõendusmaterjali kõigilt lapsega kokku puutunud osapooltelt, sealhulgas koolilt, lastearstilt, politseilt ning asenduskodult. Samuti on kogu juhtumiga tegelemise aja jooksul lastekaitsetöötajad sisestanud info lapsega kokku puutunud spetsialistidelt STAR registrisse, kus **eristatakse ka lapse riski- ning kaitsetegureid**, mille alusel sekkumisi planeeritakse. Vähemal määral selgus intervjuudest see, kui süsteemselt riski- ja kaitsetegureid iga juhtumi puhul kaardistatakse ning analüüsitakse.

„Sest ega me ju ilma sellela ei saa, sest SKA ju kõigepealt vaatabki seda meie... Kui me hakkame SKA poole pöörduma, siis ta vaatab kohe ju STARist selle juhtumiplaani järgi. Selliste keeruliste juhtumite puhul praktiliselt paned sa ju ikka iga liigutuse peaaegu sinna kirja, sest esiteks on sul kohtule vaja esitada, mis on seal toimunud; vahel nad küsivad seda juhtumiplaani väljavõtet, eks ole, lapse kohta. Nii- või naapidi ju me oleme harjunud seda täitma, ütleme siis sedasi.”

„Kui teha juhtumiplaan, siis juhtumiplaanis ju hinnatakse – mitte küll nii põhjalikult, nagu selle heaolu kolmnurga pealt, aga tegelikult hinnatakse ju ka seal; tulevadki välja ju ressursid ja tugevused ja siis ka ju takistused selles mõttes, mille alusel seda tegevuskava määratakse.” (Fookusgrupp lastekaitsetöötajatega)

Lastekaitsetöötajad märkisid, et KLATi vajadus näib neile taotluse esitamise etapis sageli selge ning pigem on ajamahukas enda hinnangu tõestuseks materjal erinevatelt ekspertidelt kokku saada. Seejuures on lastekaitsetöötajate kogemuse põhjal eriti keeruline psühhiaatri või arsti diagnoosi kättesaamine, mis on samas tähtis osa taotlusest. SKA arvates võib

probleemseks osutada see, et kõigil partneritel pole ühesugust arusaama hindamise olulisusest.

„Pigem võib tulla kitsaskohti ette, kuidas need teised partnerid, kellel ei ole seda lastekaitsevaadet ja seda hindamise olulisuse vaadet ja nii edasi, et kuidas nemad kaasa tulevad. Pigem ma nagu läheks selle külje külje pealt, mitte võib-olla nii väga selle, et lastekaitsetöötaja tunneb, et mõni partner ei ole oluline sisendit andma.”
(Fookusgrupp SKA konsultantidega)

„Muidugi on ju... kui sa tahad sinna juurde ka mingi psühhiaatri või arsti, siis see võtab ikka väga pikalt aega, sest ta ei saa ju kuskile psühhiaatri juurde üldse, et mingit meditsiinilist hinnangut sinna taha saada. Ilma selleta ka eriti nagu ei lähe. See on täpselt see koht, et me ju teame, milline ta on, aga kuidas ma seda nüüd siis paberite peal mustvalgelt kõik ära tõestan, sest ilma selleta ei ole mul ju midagi teha.”
(Fookusgrupp lastekaitsetöötajatega)

Registriandmed näitasid, et vahetult enne KLAT taotlust küsitakse suure hulga lapsega kokkupuutuvate isikute, sh näiteks algklasside õpetaja ja mõlema vanema, arvamust. See tekitab aga küsimuse, mil määral ja kui põhjalikult võiks lapse abivajaduse **hindamisse kaasata rohkem osapooli** juba varem, kui KLAT ei ole tingimata veel silmapiiril, arvestades samal ajal isikuandmete kaitse ja eraelu puutumatusse põhimõtet (vt ka Saia jt, 2022).

„Küsisin [...] lastehaiglast, politseist, koolist. On asendushoolduse laps – kuidas ta siis on seal asenduskodus käitunud ja kõik see. Enne üldse seda avaldust kirjutama hakata nii SKAle arvamuse saamiseks kui kohtusse, see kõik tuleb enne, see materjal nii-öelda kokku panna, veel lisaks sellele, et on ju teada, et ta niimoodi käitub tegelikult. Aga kohtul on ju seda tõestusmaterjali vaja, mitte see, et on olnud...” (Fookusgrupp lastekaitsetöötajatega)

Fookusgrupis osalenud SKA konsultandid leidsid seejuures, et lapse abivajaduse hindamine võiks kohati põhineda rohkemal määral tõendatud faktidel. Kuigi hindamine on viimase paari aastaga oluliselt paranenud, esineb selles spetsialistide hinnangul lünki, mis tulenevad eelkõige lastekaitsetöötaja liigsest töökoormusest. Ka lastekaitsetöötajad ise tunnistasid, et **põhjalikuks hindamiseks pole neil mõnel juhul aega** ning keeruline on vahel sellekohast SKA soovitus järgida. Siinkohal tekib aga küsimus, millele tuginedes täpselt KLATi taotlemise üle otsustatakse ning kas spetsialistidel on selleks ühtne alus, millest lähtuda.

„Ja siis on nagu see... Ja siis, kui seal on... noh, tõesti seal on vaja veel seda... mõnel juhul nad soovivad seda laste hindamist. Samas see on kümme lehte – see on nii põhjalik. Noh, ma olen öelnud – mul lihtsalt ei ole aega. Mul ei ole aega sellega tegeleda.” (Fookusgrupp lastekaitsetöötajatega)

Lisaks ajapuudusele võib SKA konsultantide sõnul hindamise keerukaks muuta ka infopuudus, näiteks võib juhtuda, et lastekaitsetöötajal ei õnnestu lapse kui hindamises olulise osapooliga kontakti saada. Teisalt põhjustab kohati pealiskaudsust praegune STARI eksitav ülesehitus, mis on koondvaade põhjalikust lapse heaolu kolmnurgast.

„Okei. Ühesõnaga, lastekaitse hindamise juures see kitsaskoht tekkis seal, kus tegelikult ei olnud tal võimalik selle noorega nagu kuidagi kontakti saada. Ehk et see on see, mis limiteerib seda abivajaduse hindamist – sul on üks osapool, kellega sa ei saagi kontakti, onju, et seda nagu tema vaadet sinna juurde tuua.” (Fookusgrupp SKA konsultantidega)

„No meie oma nõustamistes ju hindamisvahendina ikkagi eeldame, et kasutatakse seda lapse heaolu kolmnurka, mis on ju väga põhjalik. Võib-olla see vahest on, see hindamine, mitte niivõrd faktipõhine kui järelduste tegemine juba. See... mitte sageli, aga tuleb ette, et lastekaitsetöötaja annab oma hinnanguid.” (Fookusgrupp SKA konsultantidega)

Teravalt tuntakse ka vajadust kaasata õigete ennetavate sekkumiste planeerimiseks hindamisse senisest enam esmatasandi meditsiini – perearste ning kooliõdesid. Näiteks võib lapse käitumisprobleeme süvendada mõni konkreetne terviseprobleem, millest perearst pole aga ülejäänud võrgustikku teavitanud. Terviseinfo kättesaamist võib seejuures takistada ka lapsevanem ning perearst ei pruugi end andmeid jagades mugavalt tunda, kuigi lastekaitsetöötajal on andmete kasutamiseks seaduslik alus.

KLAT meetme sobivuse hindamine

Ühelt poolt on lapse abivajaduse põhjalik hindamine eelduseks tõhusate ennetavate teenuste pakkumisele. Teisalt on kogu juhtumiplaani arvessevõtmine ning lapse riskitaseme väljaselgitamine oluline mõistmaks, kas KLAT teenus on lapse jaoks proportsionaalne lahendus. Kuigi ohtlikkus iseendale ning teistele kui põhiline KLATi suunamise kriteerium näib võrdlemisi selgelt piiritletav, ei ilmnenu intervjuudest, et eri võrgustikuliikmed tugineksid ühisele **kokkulepitud raamistikule ning metoodikale lapse ohtlikkuse taseme hindamiseks**. Seejuures on huvitav, et kuigi mitmed lapsed olid ohtlikkuse kriteeriumist teadlikud, ei mõistnud mõned neist ise selle sisu ega tähendust.

„Väga mulle ei selgitatud nagu. Noh, öeldigi, et ainult sellepärast, et ma olen mingi liiga ohtlik ja sihuke jutt.” (Intervjuu KLAT teenusel viibinud lapsega)

Keerukusele KLATi sobivuse hindamisel viitab asjaolu, et võrgustiku eri osapoolte arvamused lahkesid kohati selles osas, millisel ajahetkel ja millise abivajaduse juures oleks õige KLAT teenust rakendada. Näiteks oleks mõnede asendus- ja perekodude esindajate arvates võinud KLAT meede lapsele positiivselt mõjuda juba mitu aastat varem. Nagu siinse uuringu II alauuringus (Sindi jt, 2022) esile toodud, tekitab spetsialistides küsimusi ka KLAT meetme äärmuslikkus võrreldes näiteks vanema hooldusõiguse äravõtmisega ning kirjeldati olukordi, kus KLAT meedet on taotletud vaatamata SKA vastupidisele arvamusele. Nii asendus- ja perekodude esindajad kui lastekaitsetöötajad tundsid taolistes olukordades, et SKA pole lapse tegeliku seisundiga kursis, kuna pole tunnistajaks kohapealsele olukorrale.

„Sotsiaalkindlustusamet, kui meil need võrgustikud on, kui me kedagi saatma hakkame, siis väga rõhutavad seda, et see on ikkagi “äärmuslik meede”. Noh, ja siis nad küsivad veel: “noh, kas te olete mõelnud ka vanema hooldusõigust piirata?”. Siis ma ütlen, oot-oot – mis on nüüd äärmuslikum meede? Kas see, kui meil on laps aasta

kinnise lasteasutuse teenusel, mis tegelikult on, et iga nädalavahetus laps käib kodus, või see, kui me eraldame lapse perest ja paneme ta perekodusse? Kaalume natuke nüüd seda, mis on ikka äärmuslik meede. Kui kogu aeg koolitusel räägitakse, et lapse perest eraldamine on äärmuslik meede, siis miks te olete selle nüüd võtnud üle sinna kinnise lasteasutuse teenuse kirjeldusse?” (Fookusgrupp võrgustikuliikmetega)

Seejuures jäi võrgustikus selgusetuks, kas KLAT meetme sobivuse hindamisel on lisaks lapse ohtlikkusele otsustavaks kriteeriumiks **varasemalt rakendatud teenuste arv** (proovitud on sõna otseses mõttes kõiki teenuseid) või väiksema arvu valitud teenuste mõju (vt ka Sindi jt, 2022). Esimesel juhul tuleb siinse uuringu I alauuringu (Tarto jt, 2022) leidudele tuginedes arvestada, et laps ei ole pruukinud teenust vastu võtta ja selles osaleda, mistõttu ei saa ainuüksi teenuse läbimist pidada täielikult usaldusväärseks kriteeriumiks, mille alusel järgmisi meetmeid rakendada. Rohkem arutelu vajaks lastekaitsetöötajate ja võrgustikuliikmete seas, aga ka poliitikakujundajate tasandil **lapse vastutuse ning lapsele nõ teenustel osalemiseks võimaluste andmise põhimõtted**. Samuti tuleks ühtsemale arusaamale jõuda selles osas, millisel ajahetkel on tõepoolest muud teenused end ammendanud, pidades samas silmas teenuste pakkumise kvaliteeti (lapse järjepidev kaasamine, õige teenuse valik).

„Ma saan aru, et... minu arust on meil ka olnud mitu korda, kus on lastekaitsele öeldud Sotsiaalkindlustusameti poolt ei – ta ei ole kõiki neid... [ei ole] seda checklist'i nagu läbi tehtud selle noorega. Ja siis lastekaitsja lihtsalt astus üle ja läks ikkagi kohtusse; noor suunati ikkagi KLAT teenusele. Sest noh, kui sa näed, et ta on nii ära juba omadega, sul ei ole mõtet nüüd teda psühholoogi juurde saata. Noh, lihtsalt – ma ei tea, kui oluline see checklist on.” (Fookusgrupp võrgustikuliikmetega)

„Tema puhul on see, et ta küsib... noh, ma arvan, et nendel on ette antud mingi selline vorm, et nii, kontrollin – ongi checklist, onju, et kas see ja see ja see on tehtud. Ta nagu rohkem analüüsib kui need eelnevad konsultandid. Ja ta ütleb ka, et noh, ma päris kindel veel ei ole. Ma ütlesin: “tead, mul ei ole vahet, kas te annate selle loa või ei anna; poiss saab varsti 14 – siis meie prokurör [...] nagunii saadab ta ära; ongi mul lihtsam”. Et... ma ütlen meie konsultandist, kes praegu on, et ta on alati kättesaadav ja on abi olnud küll.” (Fookusgrupp võrgustikuliikmetega)

Ka intervjuud laste endiga näitavad, et tingimata pole selge, millisel hetkel lapse elus oleks teenus olnud sobivaim. Nimelt tundsid mõned lapsed, et kui nad oleksid teadnud, millist tuge KLATis saab ning kui vähe vastab teenus nende negatiivsele ettekujutusele KLATist, oleksid nad KLAT teenust soovinud juba varem või vähemalt poleks nad tundnud suunamise protsessis nii suurt vastumeelsust. See näitab ühelt poolt, et KLAT teenusega nõ hirmutamise pigem ei ole tõhus vahend lapse käitumise suunamiseks ning ennetavatesse teenustesse kaasamiseks. Teisalt ilmestab nii laste kui spetsialistide tunnetus KLATist kui “päästerõngast” veel enam **vajadust vahepealsete ning ennetavate meetmete järele**, mis ei piira lapse vabadust sellisel määral, kuid pakuvad piisavat tuge probleemidega toimetulekuks.

Fookusgruppidest ilmnes, et erinevate **võrgustikuliikmete teadmised ja arusaamad KLAT teenusest, sealhulgas teenuse sobivusest psüühikahäirega lastele, on ühtlustamata**, mis

aga omakorda raskendab KLAT meetme sobivuse hindamist. Näiteks on mõnede spetsialistide sõnul levinud valearusaam, et KLAT on mõeldud vaid õigusrikkumise toime pannud alaealisele, mitte aga psüühikahäiretega lastele. Samas leidsid nii spetsialistid kui ka intervjuueeritud lapsed, et KLATis on koos väga erisuguste vajadustega lapsi ning näiteks autistidele ja energilisemat lähenemist nõudvatele lastele tuleks pakkuda eraldi neile kohandatud teenuseid. See osutab vajadusele enamate ravikodu- või avahooldusteenuste järele (vt lähemalt Sindi jt, 2022), samuti tekib küsimus, mil määral peaks laps olema saanud juba enne KLATi asjakohast psühhiaatrilist ravi või viibinud raviasutuses. Lapse vabadust ja õiguseid ei peaks piirama seetõttu, et muud sobivamat ja lapse vajadustele vastavat teenust Eestis ei ole.

„Et on siis noored haiglas, ja soovitakse tegelikult nagu arsti suunamisel pigem seda kinnise lasteasutuse teenust. Siis on tegelikult päris keeruline olnud, heh.“
(Fookusgrupp võrgustikuliikmetega)

„Aga noh, näha tegelikult on, et need variandid, mida ka on proovitud, ei ole tegelikult kuskile viinud. Siis, noh, minu töö [...] tegelikult on sellel KLATi kohal siis informeerida tegelikult neid võrgustikke. See info võib-olla ei ole KLATist nii väga nagu kättesaadav olnud tõenäoliselt ja hästi palju on, eks ole, see stigma pool – kinnise lasteasutuse teenus on ikkagi pättidele ja kaabakatele; sinna selliseid muid probleemseid lapsi justkui ei saadetak, kes võib-olla psühhiaatriakliinikus on ja vajavad seal iseenda ja teiste turvalisuse tagamist.“ (Fookusgrupp võrgustikuliikmetega)

„Ma tahaksin siia lisada veel selle, et mul on jäänud see mulje, et nende laste puhul, kellel ei ole suuri vaimse tervise häireid – selles mõttes, et nad on arengu poolest nagu normaalsed ja suutelised õppima, võib-olla küll väiksemas koolis, aga kelle probleemid on peamiselt emotsionaalsed, emotsionaalse tervisega seotud või käitumisprobleemid – siis nende puhul on nagu see kinnise asutuse teenus nagu see abinõu, et hoia me teda natuke aega kinni, äkki ta kasvab ja tuleb mõistus pähe; et ta ei suudaks selle aja jooksul siis midagi oluliselt hullu korda saata, nii et ta elu oleks lõpulikult nagu rikutud või et ta, jah, oma elu täielikult ära ei rikuks ega kellelegi teisele nüüd sellist kahju ei teeks, mis tema enda elu siis edaspidi mõjutab ja edaspidised valikud kinni paneb.“
(Fookusgrupp kohtunikega)

Kokkuvõttes näivad KLATi saatmisel rolli mängivat mitmed kriteeriumid, mis ei pruugi olla selgelt ning erinevate võrgustiku spetsialistide poolt üheselt piiritletud – peamiselt lapse ohtlikkus enesele ja teistele, aga ka pakutud teenuste arv ning vanema/asenduskodu suutlikkus lapse käitumisega toime tulla. Läbiarutamist vajaks küsimus, millise abivajadusega lapsele on KLAT meede sobivaim ning kuidas hinnata lapse ohtlikkuse taset endale ja teistele, ühtlustades samas hinnanguid lapse riskitasemele eri valdkondade spetsialistide seas. **Lapse abivajaduse hindamine võrgustiku spetsialiste kaasates ning riski- ja kaitsetegureid arvesse võttes** on muutunud alates 2018. aastast oluliselt põhjalikumaks ja süsteemsemaks. Küll aga võib intervjuudele tuginedes väita, et kohaliku omavalitsuse lastekaitse vajab põhjalikuks hindamiseks rohkem aega, tööjõudu ning nõustamist. Seejuures tuleks jälgida, et riski- ja kaitseteguritest lähtuv hindamine oleks meetodiline ning võtaks õigeaegselt arvesse piisava hulga spetsialistide arvamusi.

Soovitused

- Urida erinevate riski- ja kaitsetegurite hindamise mudelite tõhusust ja praktilist rakendatavust, kaasates aruteludesse lastekaitsetöötajad (SKA)
- Ühtlustada võrgustiku osapoolte – eriti koolide ning tervishoiusüsteemi – teadmisi KLAT teenusest ja selle sobivusest erinevate vajadustega lastele (SKA, SoM, HTM)
- Teha võrgustiku osapoolte – eelkõige haridus- ja meditsiinisüsteemi esindajate seas – selgitustööd nende rolli kohta lapse abivajaduse hindamise protsessis (SKA, SoM, HTM, KOV)
- Soodustada perearstide ning kooliõdede osalust võrgustikes ja hindamises, pidades samal ajal silmas terviseandmete kaitset (SoM, meditsiinisüsteem, haridussüsteem)
- Pöörata jätkuvalt tähelepanu riskidele keskendumise ohtudele ning lapse tugevuste olulisusele hindamises. See on oluline põhimõte, mida peaks kinnistama ka näiteks lastekaitsetöötajate väljaõpe. Vajadusel soodustada riski- ja kaitsetegurite kaardistamist ja põhjalikku ning süsteemset analüüsi ka koolituste või STAR registri ülesehituse muutmise abil (SKA, KOV)
- Lisaks lastekaitse tööjõupuuduse leevendamisele viia lastekaitsetöötajatele läbi põhjalikke hindamisalaseid koolitusi, käsitledes ka eri hindamismudelite võimalikke kitsaskohti (SoM, SKA)

KLAT meetme sobivuse hindamine kohtu ja võrgustiku koostöös

Kohtus tuginetakse KLAT meetme sobivuse kaalutlemisel lisaks lapse jt poolte arvamusele peamiselt spetsialistide kokku kogutud tõendusmaterjalile, sealhulgas lapse juhtumiplaanile STARis. Kohtunike vaatenurgast on **STARist leitav info ning taotlusega esitatud materjalid enamasti väga põhjalikud**. Erandiks võivad olla mõned omavalitsused, kus sissekanded on pigem napisõnalisel, kuid ka neil juhtudel on kohtunike hinnangul peamine läbilõige lapsele pakutud teenustest olemas. Samuti sisaldavad taotlused kohtunike sõnul eranditult ka SKA arvamust. Vähem aga leidub kohtunike hinnangul taotluses infot planeeritava KLATi aegse ning jätkutoe osas. See viitab osaliselt probleemile, et KLATi järgset tuge, mis on oluline lapse tagasilanguse ennetamiseks, võidakse hakata planeerima liiga hilja, alles vahetult enne lapse väljumist KLATist.

„Üldiselt see info on üsna täielik. On kogu see STARi väljavõte ja mis on klienditöö – kokkuvõte on ikkagi olemas. See sõltub muidugi kohalikust omavalitsusest – kus on suurem võimekus...” (Fookusgrupp kohtunikega)

„Leiame infot tema nii-öelda vanemate kohta, registreeritud elukoha kohta; siis kui talle on määratud puue, me saame teha päringu, kas talle on koostatud rehabilitatsiooniplaan ja kaua see kehtib; kas talle on töövõimetus määratud; mis koolis ta õpib. Noh, need tulevad päringutega meile nagu välja. Kes on tema perearst... Aga ise me paneme sinna ju kõik, kogu dokumentatsiooni põhimõtteliselt. Kõik vastused päringutele, suhtluse tema vanematega, kooliga. Tegelikult peaks enam-vähem iga telefonikõne panema sinna.” (Fookusgrupp lastekaitsetöötajatega)

Lisaks lastekaitsetöötaja esitatud materjalide läbitöötamisele kuulab kohus ära kohaliku kooli, lapse ja lapsega kokkupuutuvad isikud, samuti esitab vajadusel päringud politseile. Mõnel üksikul juhul oleksid kohtunikud soovinud lapse õigusrikkumistest aegsamini infot. Menetluses osalejatest tõstsid kohtunikud ja SKA konsultandid esile **koostööd prokuratuuriga**, kes süveneb lapse juhtumisse ning mõtleb võimalike muude lahenduste osas aktiivselt kaasa. Eriti on SKA hinnangul positiivse arengu kaasa toonud see, et prokuratuuris on tööle asunud alaealiste juhtumitele spetsialiseerunud konsultandid.

„Aga esialgse... jah, esialgsel määramisel – noh, nagu ikka – kohalik kool, lapsega kokkupuutuvad isikud – lihtsalt nende ärakuulamine. Aga mingitest registritest ei ole täiendavat infot küsinud. Politseile olen teinud päringu seal mingite rikkumiste kohta, alates siis linna esitatud kuupäevast kuni siis edasi, et kas on midagi olnud, aga muud mitte, jah.” (Fookusgrupp kohtunikega)

„Mul on ka... pigem mul on väga positiivne tunne prokuratuuriga koostöö osas. Noh, kohtunikega on nii ja naa, onju. Neid on kahetisi. Aga prokuratuuriga ma tahaks ka öelda, et nad soovivad kaasata võrgustikku; nad soovivad saada inforuumi. See on nagu hästi äge, et nad päriselt tunnevad huvi alternatiivsete meetmete osas, onju; arutlevad kaasa. Et jah, võrgustiku partnerina prokuratuuri mõttes on küll pigem positiivne.” (Fookusgrupp SKA konsultantidega)

Takistusi võis kohati ette tulla kohtu ning võrgustikuliikmete hinnangul koostöös kooliga, juhul kui kooli **suhtumine lapsesse oli sildistav** ning läbirääkimistest ega lahenduste otsimisest polnud kooli juhtkond huvitatud.

„Seal oli tõesti näha, et vanemad olid väsinud. Nad ei saanud tüdrukuga hakkama enam ja seal, selle tüdruku puhul oli tegelikult ka see, et võib-olla oleks olnud seda võimalik vältida, aga koolis juhtkond oli võtnud selle hoiaku, et lapsele endale on öeldud – ja kohtule vastati ka telefoni teel, kui ma püüdsin direktoriga rääkida – et “selle pätiga meie ei räägi.” (Fookusgrupp kohtunikega)

Samuti erinesid hinnangud koostööle asendus- ja perekodudega. Lastekaitsetöötajad rõhutasid, et koostööd tehakse tihedalt, sest asendus- ja perekodus tuntakse last kõige paremini, asendus- ja perekodude esindajad ise aga leidsid, et kohalikus omavalitsuses ja kohtus ei võeta nende kogemust lapsega alati piisavalt arvesse. Esile toodi olukord, kus asenduskodu nägi enda hinnangul ette, et töötajad pole võimelised vägivaldse lapse käitumisega toime tulema, kuid kohus pidas vajalikuks enne KLAT teenuse pikendamist teiste meetmete proovimist.

„Ja see, mis... kuigi omavalitsus taotles pikendust veel aastaks ja see oli teada, et sellest midagi head ei tule, kohtunik arvas, et “aga kuidas me teame, kui me ei anna noorele võimalust?”. Noh, siis ta sai selle võimaluse; tuli meile perekodusse ja siis järgmised kolm kuud... noh, jah, tingimusega siis, et ta peab täitma oma teatud punkte; ja need kolm kuud, mis ta siis meie juures oli, oli katastroof selles mõttes tõesti, et nii pere teistele lastele kui töötajatele.” (Fookusgrupp võrgustikuliikmetega)

„... meie ühe noore näitel, kes meie arvates oleks pidanud ka kaks aastat tagasi sellele teenusele minema – jumal tänatud, et see nüüd, aasta, on mõjunud talle ikka väga hästi, ja ta on aru hakanud saama, et on reeglid, millest ta peab kinni pidama ...” (Fookusgrupp võrgustikuliikmetega)

Koostööd kohtu ning kohaliku omavalitsuse vahel KLATile alternatiivseid meetmeid otsides võis takistada **teenuste puudus ning KOVi vähene rahaline võimekus**, mille osas KOV samas kohtuga läbi ei rääkinud. Nagu teiste võrgustikuliikmete hinnangul, oli ka kohtunike jaoks vahepealsete teenuste – sealhulgas ravikodude ja alaealiste erihoolekande – puudus peamiseks süsteemseks veaks, mis tingib selle, et KLATi kasutatakse kohati lapse nõuäräpaigutamiseks (vt ka Sindi jt, 2022). Seejuures tasuks arutleda ka ravikodude jt oluliste teenuste (riigipoolse) rahastuse üle, et tagada KOVi võimekus neid pakkuda.

„Minu jaoks oli pettumus see, et vald ignoreeris seda kohta määruses täiesti ja järgmisel aastal ma sain teada, et ei, nad ei saanud teda sinna, sest see oli tasuline nii-öelda kool ja vald ei leidnud selleks rahalist võimalust. Et noh, see on ka nagu üks... üks see koht, kus ma tundsin, et see on nagu selline kuskile ärapanemine, eks ole, lihtsalt.” (Fookusgrupp kohtunikega)

KLAT teenuse pikendamisel teevad kohtunikud tihedat koostööd ka SKA konsultantide ning KLATi töötajatega, seejuures võib otsustavaks kriteeriumiks olla see, kas teenus on lapsele mõjunud ning kas KLATis viibimise ajal on lapse käitumine muutunud. Esines juhtumeid, kus kohtunik keeldus teenust pikendamas, kuna lapsele polnud KLAT pakkunud asjakohast, psüühikahäirele vastavat abi ning lapse seisund oli püsinud endisena. Kohtunikud tundsid samuti, et vajaksid **paremat arusaama KLAT teenuse sisust** – näiteks külastuste abil erinevate teenusepakujate juurde – ning tagasisidet tehtud otsustele neil juhtudel, kui teenust ei pikendata.

„Minu jaoks oli ka väga hea kogemus see, kui korraldati kohtunikele külastus Emajõe keskusesse. See andis ka nagu hea ülevaate – seda, et millised võimalused seal on ja mida seal lastega üldse tehakse. Ilma selle külastuseta ma usun, et mul oleks väga raske üldse aru saada, mida see teenus endas peaks sisaldama. Neid külastusi võiks veel teha.” (Fookusgrupp kohtunikega)

Kokkuvõttes võtavad kohtunikud väga tõsiselt KLATile alternatiivsete meetmete otsimist ning KLATi rakendamist viimase abinõuna. Kuna aga kohtunikud tuginevad suuresti teiste spetsialistide kogutud tõendusmaterjalile, on määrava tähtsusega ka eelneva abivajaduse hindamise põhjalikkus. Samuti lihtsustaks kohtunike tööd põhjendatud otsuse tegemisel see, kui neil endal oleksid paremad teadmised KLAT teenuse sisust ja sobivusest erinevate vajadustega lapsele. Menetlusprotsessis on KLATi sobivuse hindamiseks määrava tähtsusega ka koostöö kogu võrgustikuga, sealhulgas kooli ning meditsiinisüsteemi esindajatega.

Lapse kaasamine ja menetluse lapsesõbralikkus

Lapsesõbraliku menetluse eelduseks on, et lapsele selgitatakse õigeaegselt tema õigusi, rolli menetluses, menetluse käiku, selle võimalikku tulemust ning menetluse ajal pakutavaid tugiteenuseid (Council of Europe, 2010). Lapsesõbralik õigusemõistmine lähtub põhimõttest, et lapse arvamus on iseeneses väärtuslik ning võimaldab teha lapse heaks tulemuslikumaid otsuseid. Seejuures vajab laps mõtestatud kaasamiseks nii teavet toimuva kohta, ärakuulamise võimalust kui ka arusaama sellest, kuidas tema valikutele tuginevad otsused teda mõjutavad. Lapse ühekordsest ärakuulamisest ei piisa: osalemine tähendab otsustusprotsesside mõjutamist ja lapsel peab olema kogu hindamis- ja otsustusprotsessis keskne koht. Samuti pole osaluse õigusel vanusepiirangut ning õigus kehtib ka kõige nooremate laste puhul. (Falch-Eriksen jt, 2022)

Lastega läbiviidud intervjuudele tuginedes **ei tagatud lapsele toimuva kohta piisaval määral teavet**. Näiteks ei selgitatud valdaval enamusel juhtudest lapsele enne kohtumenetlust (piisavalt põhjalikult) KLAT teenuse sisu ja olemust, selle kasu lapsele ning võimalikke alternatiive. Mitmel juhul olid lapsed KLAT teenuse kohta saanud rohkem informatsiooni KLATis varem viibinud tuttavatelt, kes võisid aga süvendada arusaama KLATist kui vanglalaadsest asutusest, mis jätab eluks ajaks "märgi" külge. See omakorda muutis lapsele suunamise protsessi stressirohkemaks. Enamasti ei selgunud laste aruteludest, et nende arvamused oleksid otsustusprotsessi mõjutanud, mõnel juhul näis ka, et otsus tehti täielikult lapse osaluseta.

„Ma ei tea. Mu lastekaitse ei rääkinud mulle mitte midagi. Ta ei helistanud mulle ega midagi. Ma sain teada selle siis, kui oli [kuupäev]. Siis mulle tuldi ütleva, et ei, sa lähed XX asutusse.” (Intervjuu KLAT teenusel viibinud lapsega)

„Kohtuistungil mind ei olnud. Aga ma mäletan, et lastekaitse selgitas, et mulle on antud šanss mitte [ühte KLATi] vaid [teise KLATi] minna. Ma sain aru, et mul on kaks varianti - kas [üks KLAT] või [teine KLAT]. Ja kohus otsustab – ja sinna ma satun. Minu üks tuttav selgitas mulle varem, mida tähendab [KLAT], et terve elu jooksul on sul silt peal, et sa olid kinnises asutuses. Aga lastekaitse või keegi ei ole mulle eriti midagi selgitanud, nemad lihtsalt tahaksid mind kuskile saata.” (Intervjuu KLAT teenusel viibinud lapsega)

„No me suhtlesime seal video teel ja siis, noh... väga midagi ei mäleta sellest. See oli nii ammu. Aga jah. Ta lihtsalt küsis, et mida ma ise tahaksin ja... noh, ta väga ei kuulanud vist mind, sest... ma arvasin küll, et ikkagi tuleb see kohtuotsus, et ma ikkagi ei lähe.” (Intervjuu KLAT teenusel viibinud lapsega)

Esines ka juhtumeid, kus lapsele oli küll teenuse sisu ja eesootavaid samme selgitatud, kuid lapse jaoks oli tol hetkel kaalukam info, mida jagasid KLATis viibinud tuttavad. See ilmestab lapse kaasamise keerukust ning samas vajadust taotlusprotsessis täiskasvanud spetsialisti järele, keda laps kuulaks ning usaldaks.

„Einoh, loomulikult mulle räägiti, mis seal ees ootab ja kõik. Aga ikkagi nagu – kui ma olen nagu tänava peal ja kuulen nagu rohkem sihukest juttu, nagu teiste inimeste käest kuulda sain, siis nagu inimesed räägivad, et... Ma olin noor ja loll – ma pigem ei

uskunud seda, mis nagu mulle täiskasvanud inimene rääkis kui seda, mis mulle tänava peal näiteks mõni tuttav või sõber rääkis.” (Intervjuu KLAT teenusel viibinud lapsega)

Ka võrgustikuliikmed tundsid, et **lapsele tuleks KLAT teenust ja suunamise protsessi rohkem selgitada**, et suunamine poleks nii ärevust ja šokki põhjustav ning sisseelamine KLATi oleks lihtsam. Toodi näiteid positiivsetest lahendustest, kus SKA ja lastekaitsetöötajaga koostöös on otsustatud, et lapsele võiks KLATi sisu selgitada lapsega kõige lähedasem noorsootöötaja.

„Ja tegelikult olen ka... kui ma praegu mõtlen ka enda kogemusele, siis kuna minul ka ühe noorega enne KLATi minekut oli nagu võrgustikus kõige parem klapp ja temaga oli väga keerukas, siis ka nagu SKA ja lastekaitsega me otsustasime, et mina räägin sellele noorele, miks ta siis nagu võiks KLATi minna ja mis seal võiks olla.” (Fookusgrupp võrgustikuliikmetega)

Lastekaitsetöötajad pidasid lapse arvamuse väljaselgitamist KLATi sattumise kohta oluliseks. Vähem selgust andsid intervjuud selles osas, kas ja kuidas tehakse järjepidevalt **pingutusi lastega dialoogi astumiseks, julgustamaks neil oma arvamust avaldada**. Samuti ei selgunud, mil määral proovitakse erinevate suhtlus- ja arutelumeetodite abil ületada raskusi, mis tulenevad sellest, et traumakogemusega laps võib olla täiskasvanud spetsialistiga suhtlemisel tõrges. Lapse **kaasamine näis kohati pigem juhuslik kui metoodiline**, millele viitab asjaolu, et suhtluse vorm (ümarlaud, kirjalik arvamus, kohtumine) sõltus sellest, millised olid parasjagu lastekaitsetöötaja suhted lapsega. Näib, et kui suhted lapsega on keerulisemad, võib arvamuse väljaselgitamine jääda kohati pigem ühekordseks formaalsuseks.

„No lapse arvamus on vaja välja selgitada, mis ta siis nii-öelda sellest arvab et, oma võimalustest või KLATi sattumisest või kõigest sellest. See on nagu oluline osa seal juures, et kajastada tema ja tema ema arv... noh, tema vanemate arvamust.” (Fookusgrupp lastekaitsetöötajatega)

„Noh, ütleme, vestlus nendega, kas siis kodukülastuse või kohtumise raames või mõnel ümarlaval, et see siis fikseerida. Või lasta lapsel ise kirjutada. Sõltub täiesti suhetest, kuidas need siis tolel hetkel on – kas ta üldse on valmis vestlema või selline...” (Fookusgrupp lastekaitsetöötajatega)

Lastekaitsetöötajate, kohtunike ja võrgustikuliikmete hinnangul on eriti keeruline **vaimse alaarenguga lapse kaasamine** ning selles osas vajaksid spetsialistid rohkem nõustamist. Spetsialistides tekitas kõhklusi, kui palju on vaimse erivajadusega laps üleüldse võimeline oma tegusid ning menetlusprotsessi mõistma. Samas töid kohtunikud näiteid sellest, kuidas on vaimse alaarenguga laste kaasamiseks teinud vajalikke kohandusi, sealhulgas kohavaliku osas, mis on osalt lapse arvamuse ärakuulamist lihtsustanud.

„Laste puhul siin ongi, et kui lapsel on vaimne alaareng, siis rääkida nii palju, kui ta sellest aru saab. Kas ta nagu lõpuni tegelikult saab sellest aru, mis... mis see on?” (Fookusgrupp lastekaitsetöötajatega)

„Aga need on nagu siis, kui noor mõistab oma teo või tegude kaalu ja tema vaimsed võimed võimaldavad seda siis mõista. Nii-öelda nagu [...] jagas – psüühikahäirete puhul, mitte norm intellektiga – noh, me ei saa oodata talt, et ta teeks selliseid, noh, analüüse.” (Fookusgrupp lastekaitsetöötajatega)

„Minul on olnud põhiosas sellised asjad, kus laps on nagu sellise vaimse puudega ikkagi, et tema arusaamisvõime ei pruugi olla kuigi hea ja mina ei ole neid ära kuulanud ikkagi saalis ja talaaris. Selletõttu nagu see kontakti saavutamine on olnud võimalik päris hästi. Üks nendest vaimse puudega lastest, tema ma kutsusin kohtumajja puhtlogististel põhjustel – tema oli nagu rohkem krampis kindlasti, jah. Ja noh, selles mõttes ühest küljest rääkis, mida sülg suhu tõi, aga vestlusele ta väga keskenduda ei suutnud. Noh, selles olukorras on suhteliselt keeruline, eks, tõesti tema seda seisukohta välja selgitada.” (Fookusgrupp kohtunikega)

Kohtunike sõnul kuuluvad nad menetluse käigus alati ära ka lapse, oluline on kohtunike jaoks seejuures lapse tegelike mõtete ja tunnete väljaselgitamine. Fookusgruppidest ilmnes, et kohtunikud paluvad lapsel selgitada oma käitumise põhjuseid ning püüavad teha kindlaks, et laps mõistaks menetluse tähendust ning KLAT teenuse sisu. **Lapse nõ rääkima saamine on aga kohtunike hinnangul keeruline**, sest lapsed on sageli tõrksad, vahel ka ülbed või vägivaldsed. Samuti on mõned kohtunikud tundnud, et laps püüab nendega üks-ühele vestluse abil manipuleerida, et nõ jätta endast ohvri muljet. Kohtunik tunnistasid ka, et neil on kõhklusi selles osas, milliseid küsimusi ja kuidas esitada, et need last ei kahjustaks.

„Noh, nagu ikka – nagu kõiki lastega ära kuulamiselega on, see dilemma on, et kuhumaani tuleks arvestada lapse võimalikku kahjustamist edasist näiteks selle ära kuulamiselega; mis küsimusi esitada, kuidas esitada. Aga jah, üldises plaanis ikkagi see, et ta räägiks ja räägiks siis oma tegelikke mõtteid ja tundeid, ja mida ta siis selle käitumise ajal... miks ta nii käitus, või et ta põhjendaks. Aga noh, tihtipeale on see raske. Pigem nad vaikivad, vastavad ühe lausega. Keegi hakkas mul pabereid purustama – tõmbas kohtumääruseid ja asju demonstratiivselt pooleks. Et noh... nii see on.” (Fookusgrupp kohtunikega)

„Mina olen ka... ma kutsun nad siis kokku kõik, ja mina olen lapse ka... kui on ikkagi olnud... kõik on sellised varateismelised olnud – ikka vanemad kui 10-11-12 aastat. Siis ma olen nad kutsunud ikkagi kohtusse – see on nagu viimane ehmatatus. Ja siis ma olen nende kõikide asjaolude kohta seal lapselt selgitust küsinud, et mida... millega ta põhjendab oma sellist käitumist või koolis mittekäimist. Ja siis... jah, püüdnud ikkagi välja selgitada, kas ta tegelikult aru saab, mida see menetlus tema jaoks tähendab.” (Fookusgrupp kohtunikega)

Fookusgruppidest ilmneb, et kohtunikud püüavad lapse ära kuulamisel arvestada lapse vajaduste ja soovidega peamiselt ära kuulamise aja ja koha osas, seejuures võetakse arvesse lapse vanust. Lapsesõbraliku lahendusena võib esile tuua, et kohtunikud **vestlevad lapse soovi korral lapsega eraldi ning käivad vajadusel lapsega kohapeal rääkimas**. Samas kasutati kohtukutset ja kohtus ära kuulamist ka mõjutusvahendina, mis võiks last suunata

veel menetluse käigus oma käitumist muutma. Parimad meetodid lapse ärakuulamiseks vajaksid ilmselt veel läbimõtlemit, näiteks võiks lapse eraldi ärakuulamise võimaluse ka lapsele välja pakkuda, mitte eeldada, et laps avaldab selleks ise soovi. Samuti on lapsesõbraliku menetluse jaoks oluline jälgida, kes lapsega koos ülekuulamisruumis viibivad ning kaasata menetlusse inimene, keda laps usaldab ning kellega ta end mugavalt tunneb (Liivamägi-Hitrov 2018).

„Ja mul on ärakuulamisi... ma olen ka teinud niimoodi, et kõigepealt laps peab andma vastuseid ka teiste menetlusosaliste juures, mis on avalik info menetluses esitatud, ja siis ma üldjuhul kuulan ta ära ka veel eraldi, kui ta seda soovib – et ta oleks eraldi teistest ära kuulatud. Sest üks laps näiteks avaldas mul selleks soovi ja siis ta ei soovinud, et see info jõuaks nagu teisten. Aga tegelikult tagantjärele öeldes ma saan aru, et see oli pigem lapse poolt manipuleerimine – ta võis seda ka lihtsalt... noh, püüdis jätta endast nagu ohvri muljet või midagi sellist, aga jah.” (Fookusgrupp kohtunikega)

„Jah, ega siin muud lisada ei olegi. Põhiline ongi nende ärakuulamise raskus – et kuidas ja mismoodi neid siis läbi viia. Mina olen käinud ka näiteks lapsega kohapeal rääkimas. Noh, selles mõttes see ärakuulamise koht võib olla nagu see küsimus – et kus seda on otstarbekas teha. Aga muid menetlustoiminguid ma küll praeguse nii-öelda mäletamise pealt ei oska välja tuua, jah.” (Fookusgrupp kohtunikega)

Laste hinnangud kohtumenetlusele ja nende osalusele selles on kahetised. **Mitmed lapsed tundsid, et nende arvamust menetluses ei kuulatud ega otsustamisel arvesse ei võetud.** Laste aruteludest jääb kõlama tunne, et lastekaitsetöötaja, advokaat ja prokurör rääkisid ja otsustasid justkui lapse eest. Lapse arvamuse küsimine näis seejuures mõnede laste kirjelduste põhjal olevat pigem **formaalsus**. Eelkõige küsiti lapselt, kas ja millisesse kinnisesse lasteasutusse ta ise eelistab minna, kuigi laps ei pruukinud teada, kuidas asutused üksteisest erinevad. Samuti tekitas lastes nõrdimust see, kui neil ei võimaldatud ümber lükata süüdistusi, mis polnud nende endi hinnangul tõesed. Esines ka juhtumeid, kus laps ei olnud kohtunikuga kogu protsessi vältel kohtunud.

„Mida nad nagu... milles mind süüdistati. Pärts palju asju oli tegelikult valesti aru saadud, mis seal kirjas oli ja pärts palju asju, mida ma arvasin, et seal kindlasti kirjas on, ei olnud. Ma ütles tegelikult, et kogu see kohtuprotsess oli puudulik, sest ma tegelikult olin koostöövalmis ja ma ütlesin ka kohtunikule, et... Ma sain kohtunikuga üks-ühele rääkida enne kohtuistungit algust ja ma ütlesin talle ka, et ma ise arvan ka, et mul oleks nagu [ühes KLATis] parem. Ma tegelikult olin koostöövalmis. Aga nad isegi ei proovinud otsida koostöö, et saada kinnitust või eitust sellele, mis tegelikult õige on ja mis mitte.” (Intervjuu KLAT teenusel viibinud lapsega)

„Ei tea, kas kohtunik oli sama või uus. Seda ma ei mäleta. Aga kohtunik nagu kõigutas hästi palju – ta ütles, "aga äkki ikka... äkki ikka anname šokivangistuse?", või midagi. Kõigutas seal niimoodi. Siis mul advokaat oli seal, ja advokaat rääkis, et tundub nagu parem variant see KLAT teenuse proovimine. Ja siis lõpuks prokurör rääkis ka midagi

oma sõna sekka ja siis otsustati ära, et jääb see KLAT teenus.” (Intervjuu KLAT teenusel viibinud lapsega)

„No läksime kohtu – [...] kohtumajja; täpset nime ei tea. Lastekaitsega oli kohtumine seal väike ja siis oligi... See on nüüd see teist korda – esimest korda ma ei käinud. Siis oligi, et läksime sinna ja praktiliselt ma lihtsalt istusin, kuulasin; lastekaitse rääkis, et lapsel on probleeme, ei taha kodust välja minna; mängud, mängud, koolis ei käi. Ja siis sain endale sinna taotluse.” (Intervjuu KLAT teenusel viibinud lapsega)

Mitmel lapsel olid aga kohtumenetlusega seoses positiivsed tunded. Leiti, et õigussüsteemi spetsialistid suhtuvad lapsesse hästi ning **tekivad lapses tunde, et ta saab küsimusi esitada**. Mõnel juhul tõid lapsed eraldi esile kohtuniku sõbraliku ja toetava suhtumise, isegi kui protsessis tervikuna pigem ei oldud last kaasatud. Mõnest intervjuust ilmnes, et laps oli saanud kohtunikuga üks ühele vestelda või suhtuti mõistvalt näiteks lapse hilinemisse.

„Korralik või selline hästi nagu arusaadav – paperwork ja kõik sihukesed asjad olid nagu, noh, olemas ja ma ei pidanud midagi väga taga ajama. Hästi selline nagu töötajate ja seotud isikute mõttes hästi mugav. Ma sain kõigiga suhelda, kui ma tundsin, et mul oli vaja; ma sain täpsustavaid küsimusi küsida...” (Intervjuu KLAT teenusel viibinud lapsega)

„Kohtunikuga ma suhtlesin siis, kui ma hilinesin kohtuistungile, siis tulid välja tõlk ja kohtunik ja suhtlesid minuga sõbralikult, vaatamata sellele, et ma hilinesin ja ei tulnud õige ajal. Ta oli piisavat hea inimene, rääkis eesti keeles, tõlk aitas.” (Intervjuu KLAT teenusel viibinud lapsega)

Konkreetsed näited lapse otsesest mõjust otsustele esines pigem vähe. Ühe juhtumi puhul võttis kohus lapse vastuseisu KLATi saatmisele arvesse ning määras ajavahemiku, mille jooksul laps oma käitumist parandaks. Intervjuudest ei selgunud, kuidas täpsemalt lapse arvamusele reageeritakse ja seda otsustamisel arvestatakse. Küll aga näib kohtunike jaoks oluline kaaluda menetluse käigus vanema ja lapse osalusel võimalikke alternatiive KLATile.

„Einoh, mul oli... esimene kord oli... No ma psühholoogi juures paar korda ikka käisin. Aga esimene kord oligi see, et oli neil plaan mind sinna erikooli saata, aga siis olime... Jah, läbi kohtu pidi see vist käima, aga siis ma kohtus vist midagi vaidlesin vastu, et ei, ma ei soovi minna, või midagi sihukest. Ja siis kohus võttis otsuse vastu, et nad annavad aasta aega mulle seda, et näidata, kas ma suudan nagu korralik olla. Ja siis ma selle aasta suutsin ära niimoodi, et see kohtumäärus läks maha aastane. Ja siis ma olin, jah, veits aega veel korralik, ja siis ma hakkasin uuesti... tuli suvi peale ja hakkasin uuesti pahandusi tegema.” (Intervjuu KLAT teenusel viibinud lapsega)

„Mina tavaliselt küsin lapsevanemalt või vanematelt seisukoha; lapsele määratud riigiõigusabi korras esindaja ja siis me saame kõik kokku ja arutame. Nii et olenevalt lapse vanusest siis laps viibib ka sellel samal ärakuulamisel või vestleme lapsega eraldi. Siis kõik arutame, kuidas see sinnamaani jõudnud on ja kas praegu on siiski

võimalik veel midagi ette võtta, et seda vältida. Ja... rohkem ei olegi, heh.”
(Fookusgrupp kohtunikega)

Soovitused

- Koolitada ning nõustada õigussüsteemi esindajaid – kohtunikke, prokuröre ning kaitsjaid – lapsesõbraliku menetluse põhimõtete ja traumakogemusega lapse kaasamise alal. Pakkuda kohtunikele koolitusi KLAT teenuse sisu ning mõju kohta. (SKA, JuM)
- Koolitada kohtunikke ja kaitsjaid erinevas vanuses laste ärakuulamiseks parimate lahenduste leidmise osas (SKA, JuM)
- Rakendada tõenduspõhiseid meetmeid vaimupuudega lapse kaasamiseks, harida selles osas ka võrgustikuliikmeid ning kohtunikke (SKA, KOV, JuM)

Lapsevanema kaasamine

Spetsialistide hinnangul on ääretult oluline, et lapsevanemad mõistaksid KLAT teenuse sisu ning vajalikkust lapsele, kuna see lihtsustab koostööd vanemaga ning suurendab seeläbi tõenäosust, et laps naaseb pärast KLATi paremasse keskkonda.

Kohtunike kirjelduste põhjal kutsuvad nad vanemad tavaliselt ärakuulamisele, kus osaleb lapse kaitsja ning võib olenevalt lapse vanusest osaleda ka laps ise. Arutelu kaudu proovitakse selgust saada lapse käitumise põhjustes ja **leida võimalikke alternatiive KLATile**. Samuti selgitatakse vanematele KLAT teenuse olemust. Vanemate puhul oli kaasamisel üheks peamiseks takistuseks **lapsevanema enda psüühikahäire ning vähene arusaamine vanemlikust vastutusest**. Samuti võib arutelu pidamist takistada vanema kurnatus ning vanematevahelised tülid.

„Okei. Ma tahtsin öelda, et mul... Ma mäletan nagu probleemina võib-olla kõige rohkem nendest asjadest ühte momenti, kus ma tegelikult üritasin saada vanemaga kontakti, et vanem saaks tegelikult aru, et see olukord, kus me oleme, on tegelikult tema enda tegevuse või tegevusetuse tulemus. [...] Et lapsevanem ise aru saaks, miks see on – see ei ole selleks, et teda ennast kiusata – vanemat siis, ja last – vaid selleks, et last aidata. Ei jõudnud kohale kahjuks.” (Fookusgrupp kohtunikega)

„Aga jah, laps... mul ka üks, ühed vanemad olid sellised, et laps oli täis nagu perekonnast, mõlemad vanemad olid olemas, aga seal oli näha, et vanematel oli omavahel mingeid probleeme ja mõlemad vanemad olid hästi kidakeelsed. Seal oli tõesti näha, et vanemad olid väsinud.” (Fookusgrupp kohtunikega)

Esines üksikuid konkreetseid näiteid sellest, kuidas vanema/eestkostja vastuseisu KLATile võeti otsustamisel arvesse. Need olid aga pigem üksikjuhtumid, kuna intervjueeritud kohtunike kogemuse põhjal on KLATi suunamise algatajaks sageli vanemad ise, kes on lapse käitumisest väsinud.

„Aga nende enda tervislik seisund on selle suure hoolduskoormuse või järelevalvevajaduse all selles suhtes hakanud... jah, see on avaldanud mõju nende tervislikule seisundile. Ja kui seletada, mis see teenus on ja mida see endast kujutab, siis nad on selles suhtes olnud nõus, kui vanemate pinnalt rääkida.” (Fookusgrupp kohtunikega)

„Ühel pikendamisel küll, jah, see eestkostja ikkagi nii-öelda võitles selle eest, et laps saaks välja ja siis me ikkagi teenuse peatasime.” (Fookusgrupp kohtunikega)

Menetluse pikkus ja esialgne õiguskaitse

Menetluse pikkuse osas võrgustikuliikmete arusaamad lahknesid: leiti, et mõnel juhul ei langeta kohus otsust piisavalt kiiresti, kuigi lapse seisund seda nõuaks. Taolistes olukordades on SKA konsultantide hinnangul oluline, et **lastekaitsetöötaja suhtleks kohtunikuga otse ning selgitaks olukorra tõsidust**. Seejuures võib keerulisem olla kontakti saada kohtunikega suuremates linnades.

„Nemad on sihukeses... enda seal lauanurga peal teevad oma asja ja kui meie siit võrgustiku poolt püüame nagu kohtunikule mõista anda ja teavitada, et päriselt ongi tegemist väga aegkriitilise ja kriitilise juhtumiga ja süsteemis muud varianti hetkel pole, kui ainult siis seesama kinnine lasteasutus, siis me ikkagi nagu oleme nagu sihukese suletud ukse taga, et “mul on oma ajaraam”.” (Fookusgrupp SKA konsultantidega)

„... mul on nagu küll kogemusi ikkagi, et kui ma julgustan ka lastekaitset vajadusel kohtu, kohtuniku poole pöörduma ja ühendust võtma, et pigem luua sellist isiklikku sidet ja suhet... Üks asi on, mis meile kirja kusagile läheb, aga kui saada võib-olla rääkida ja selgitada seda olukorda, ja on tõesti vaja erakorraliselt, ütleme... “ (Fookusgrupp SKA konsultantidega)

Kohtunikud ise leidsid, et kohtumenetlus KLATi suunamiseks on kiire ning teiste juhtumite seas tähtsuse järjekorras eespool. Ka SKA konsultandid tõid positiivseid näiteid sellest, kuidas **kohtunik oli teinud menetluse kiirendamiseks vajalikke kohandusi**: sealhulgas läinud lapsega koju rääkima ja koostanud lahendi kirjalikult ilma istungit korraldamata.

Menetluse kiirust iseloomustab ka asjaolu, et valdav enamus fookusgruppides osalenutest ei pidanud vajalikuks **esialgset õiguskaitset**. Seejuures võib SKA konsultantide hinnangul tekkida oht, et esialgset õiguskaitset hakatakse rakendama liiga kergekäeliselt ning kindlam moodus on kohtunikuga otse läbi rääkides protsessi kiirendada. Samuti vajaks esialgse õiguskaitse rakendatavus KLATi suunamise kontekstis põhjalikumalt õiguslikku analüüsi, sh tuleks täpsemalt välja selgitada, millist ajalist kokkuvõtet võrreldes praeguse kohtumenetluse kiirusega esialgne õiguskaitse võimaldaks.

„No minul üks lugu on küll selline, kus kohtunik, et kiirendada protsessi, andis esindajatele väga lühikese aja – minu meelest oli seal ka vist 3 või 4 päeva, millal ta pidi lapsega suhtlema, oma seisukoha esitama. Kohtunik ise läks lapsele koju lapsega rääkima ja oma lahendi tegi ta kirjalikult, nii et ta istungit ei korraldanud. Ja kui ma

nüüd õieti mäletan, siis see oli mingi paari nädala lugu. Põhimõtteliselt see on sama aeg, mis kuluks nagu esialgse õiguskaitse lahendamisele – noh, natukene, jah, esialgne on lühem, eks ole. Aga ikkagi – neid võimalusi on. Tuleb lihtsalt ka kohtunikule selgitada. See oleneb ka sellest, kuidas lastekaitsetöötaja selle kohtuavalduse nagu kirja paneb.” (Fookusgrupp SKA konsultantidega)

„... aga ma kardan, et siis teatud juhtumid tuleks päris palju ikkagi sellised, mida KOV näeks, et need on esialgse õiguskaitse lood, aga mida tegelikult me ei näe. Need on tõesti sellised üksikud juhtumid ikka igal konsultandil, kus on see... Ja ma ei tea – seni on nagu saanud minu meelest suhteliselt hästi need ka ära kiires korras korraldatud kui on vajadus olnud.” (Fookusgrupp SKA konsultantidega)

Kiirmenetluse võimaluste väljaselgitamine on oluline, sest kuigi kohtumenetlus võib eraldi võttes olla kiire, ei saa tingimata sama väita kogu KLATi taotlemise protsessi, sh kohtule eelnenud etappide kohta. Näiteks väljendasid lastekaitsetöötajad rahulolematust SKA arvamuse ooteaja (30 päeva) suhtes. Seejuures oleks lastekaitsetöötajate hinnangul kindlasti tarvis **vahepealseid meetmeid, mida saaks KLATi asemel kiiremas korras rakendada**. Suunamise protsessi pikendab lisaks KLATi kohtade puudus, mis omakorda tuleneb võrgustikuliikmete hinnangul sellest, et järjest enam jõuab teenusele kõrge riskitasemega lapsi, keda ei saa rühmades õpetada. See omakorda viitab osaliselt puudujääkidele ennetustöös.

„Jah, tõesti oleks vaja ka midagi enne KLATi, või noh, meil on ilmselgelt selliseid õpilaskodusid väga vähe, onju. Mõnel lapsel ongi parem õppidagi, ma ei tea, viis päeva kuskil mujal koolis ja minna ainult nädalavahetuseks koju, või noh, selliseid nii-öelda... noh, vabadust vähem piiravaid meetmeid. Aga jah, kuidas siis veel lisaks, onju... Ilmselgelt see kohtusse pöördumine ja kõik see – see võtab ju aega, see menetlus. Et midagi, mida saaks kiiremini rakendada ja...” (Fookusgrupp lastekaitsetöötajatega)

KLAT teenuse pikkus

Tähtsa küsimusena kerkis intervjuudest esile **KLAT teenuse pikkus ja selle vastavus lapse abivajadusele**. Lapse vabadust oluliselt piiravat meedet tuleb lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtete kohaselt rakendada nii lühikest aega kui võimalik. Samas töid võrgustikuliikmed üksikuid näiteid lastest, kelle puhul oli nende hinnangul õigustatud pikaajane (näiteks neli aastat) KLATis viibimine, kuna lapse psüühikahäiretest tulenevad käitumisprobleemid olid niivõrd tõsised, et laps vajab kogukonnast eraldatust. Mitmel juhul on spetsialistide arvates optimaalseks KLATi kestvuseks olnud ka kaks aastat. Teisalt leidsid mõned lapsed, et oleksid KLATi asemel mõjusamaks pidanud **paarikuulist šokivangistust**.

Arvestades, kui suurel määral võivad hinnangud KLATi kestvusele varieeruda, näib jätkuvalt väga vajalik, et ka pikendamisel lähtutaks põhjalikust hindamisest. Samuti tekib küsimus, millistel juhtudel peaks mitmeaastast KLATis viibimist (osaliselt) asendama erinevad lapse psüühikahäirele vastavad vähem piiravad teenused. Nii KLAT teenuse korraldusel kui ka

alternatiivsete meetmete planeerimisel oleks oluline analüüsida teenuse kestvust ja selle mõju lapse abivajadusele ning riskitasemele. Seejuures võiks teiste riikide kogemusele (vt lk 30–32) tuginedes senisest enam rakendada just lühiajalist KLATi suunamist – see võiks osaliselt abiks olla ka kõrge riski kiiremaks maandamiseks.

„Noh, mina olen töötanud ka noorega, kes oli neli aastat KLATil, eksju, ja ta tõsiselt vajas seda. Ja ma arvan, et ka tema kogukond on väga tänulik, et ta varem välja ei tulnud – ta tõesti vajas seda küpsemisaega. Et siis – ma mõistan, et kinnine teenus on äärmuslik teenus. Küll aga seda on vaja. Ja minu praktikas ma olen näinud nüüd viimasel ajal mitmeid kahe-aastase kogemusega noori – KLATil siis teist aastat olnud ka – ja nad on tõesti vajanud seda nii-öelda küpsemisaega.” (Fookusgrupp võrgustikuliikmetega)

„Noh, mina oleks tahtnud, et mul oleks lastud olla vabaduses selle kohtuotsuse väljakuulutamiseni – süüdimõistva, tähendab. Või siis kohaldada alguses vahistamist – siis ma oleks kahe kuuga väljas olnud ja KLAT oleks nagu täiesti vahele jäänud.” (Intervjuu KLAT teenusel viibinud lapsega)

Soovitused

- Kaaluda senisest enam tõsise riskikäitumisega lastele suunatud intensiivsete pere- ja kogukonnapõhiste teraapiate (MDFT, MST) rakendamist KLATi asemel; analüüsida põhjuseid, kas ja miks pole praegu kasutusel olevad teraapiad (näiteks MDFT) korduvat KLATi sattumise tõenäosust vähendanud (SKA, KOV)
- Analüüsida KLAT teenuse pikkuse, sh lühiajalise KLATi suunamise mõju lapse abivajadusele ning rakendada edaspidi veel suuremal määral lühiajalist KLATi suunamist (SKA, õigussüsteem)
- Teha võrgustiku spetsialistide seas teavitustööd lühiajalise KLATi võimalusest. Mõelda läbi võrgustikutöö korraldus ja spetsialistide vastutusosalad ajaks, mil laps viibib KLATis lühikest aega (KOV, SKA)
- Kaaluda KLATi suunamiseks (sh kohtueelses etapis) kiirmenetluse rakendamise võimaluste väljaarendamist, arvestades samal ajal esialgse õiguskaitsse võimalike kitsaskohtadega (SKA, õigussüsteem)
- Tagada senisest paremini laste vaimse tervise spetsialistide valmidus (sh kriitiliste juhtumite korral) hindamises osaleda (SoM, KOV, tervishoiusüsteem)

Euroopa riikide praktikad kinnisesse lasteasutusse suunamisel

Lapsesõbraliku õigussüsteemi poolest eeskujulikud riigid – Austria, Belgia, Soome, Saksamaa, **Holland**, **Põhja-Iirimaa** – näivad püüdlevat eelkõige selle poole, et lapse vabaduse piiramine oleks viimane abinõu. Seejuures rakendatakse kinnipidamise asemel taastava õiguse meetmeid³, sh konverentsimudeleid, ning lapse käitumisele ja perekonnasuhetele suunatud kogukonnapõhiseid teraapiaid. Uuringud näitavad, et kinnipidamise asemel alternatiivsete kogukonnapõhiste sekkumiste rakendamine vähendab lapse riski korduvaks õigusrikkumiseks. (Dünkel jt, 2015) Kinnisesse lasteasutusse

³ Alates 2022. aastast on ka Sotsiaalkindlustusamet KLAT töötajaid taastava õiguse osas põhjalikult koolitama hakanud.

suunamise puhul on aga alljärgnevalt kirjeldatud riikide süsteemides märgata muuhulgas riskidele ja kaitseteguritele tuginemist, selgelt reguleeritud ja kiiresti toimivat võrgustikutööd, lühemaajalist KLATis viibimist ning vajadusel KLATi sobivuse ümberhindamist.

Kokkuvõttes kerkivad Põhja-Iirimaa, Hollandi, Belgia ja Saksamaa taastava õiguse ning kinnipidamist vältivate meetmete analüüsil kerkivad esile järgmised iseloomulikud jooned:

- taastava õiguse programmid on seadusega reguleeritud ning neid rakendatakse kinnipidamise asemel laialdaselt
- väiksemate õigusrikkumiste korral saab taastaval õigusel põhinevaid sekkumisi, näiteks konfliktivahendust, rakendada ka politsei, kellel on vastav väljaõpe
- KLAT meetme sobivuse ning võimalike alternatiivide väljaselgitamiseks käib koos spetsiaalne võrgustikuliikmete komisjon/üksus, kus on alati esindatud lastepsühhiaater ning -psühholoog.
- Võrgustikutöö korraldus on selgemini reguleeritud: näiteks peavad Põhja-Iirimaa KLAT meetme jätkuva sobivuse kinnitamiseks toimuma iga kahe nädala tagant komisjoni kohtumised, kus arutatakse ka väljumisplaani.
- KLAT teenusele suunatakse laps sageli lühiajaliselt (paariks kuuks), vajadusel ka kiirkorras kuni 72 tunniks
- Kinnipidamise asemel saab kohus määrata ka intensiivset käitumisteraapiat kogukonnas (näiteks MST)

Põhja-Iirimaa on taastava õiguse meetmena laialdaselt kasutusel seadusega reguleeritud konverentsimudel. Sarnaselt eelkirjeldatud riikidega saab taastaval õigusel põhinevaid sekkumisi (nt *Youth Engagement Clinic*) rakendada politsei ning kohtusse jõuab vaid väike osa kõigist alaealiste kaasustest. Konverentsimudeli süsteemi korralduse eest vastutab eraldiseisev riiklikult rahastatud asutus (*Youth Conferencing Service*). Taastava õiguse meetmeid rakendatakse ca 80% alaealiste õigusrikkujate puhul. (O'Mahony, 2015)

Seejuures on Põhja-Iirimaa vaid üks sotsiaalhoolekandesüsteemi kuuluv kinnine lasteasutus (*Lakewood Regional Secure Care Centre*), mis pakub kohta 16 lapsele vanuses 12–18. Justiitsüsteemi kaudu (vahistamise asendamisenä) suunatakse lapsed eraldiseisvasse asutusse. Lakewoodi suunamise üle otsustab alates 2019. aastast spetsiaalne komisjon (*Multi-Agency Panel for Admission*), kuhu kuuluvad lastepsühhiaater, kliiniline psühholoog ning justiits- ja haridussüsteemi esindajad. Enne juhtumit komisjonile üleandmist tuleb läbi viia kohtumine lapse ning tugivõrgustikuga, kus sõltumatu esindaja selgitab lapsele toimuvat.

Taotlus peab sisaldama *Signs of Safety* mudelil põhinevat riskihindamist, samuti alternatiivset tegevuskava, juhul kui KLATi ei rakendata, ning väljumisplaani KLATist. Lastekaitsetöötaja annab ülevaate varasematest sekkumistest, samuti võtab komisjon arvesse lapse seisukoha. Juhul kui lapsele kinnises asutuses kohta pole, aitab komisjon välja töötada tegevuskava lapse riskide maandamiseks. Pärast komisjoni nõusolekut arutatakse juhtumit kohtus lapse, lapse õigusliku kaitsja ning lastekaitsetöötaja osalusel. Taotleda saab ka lühiajalist, kuni kolmekuulist kinnises asutuses viibimist. Erakorraliselt saab komisjoni otsuse ja kohtuotsuse vahelisel perioodil määrata lapse kuni 72 tunniks kinnisesse asutusse. Lapse asutuses viibimise ajal peavad meetme jätkuva sobivuse

kinnitamiseks iga kahe nädala tagant aset leidma võrgustikukohtumised, kus arutatakse ka väljumisplaani. Otsust lapse väljumise kohta ei pea kohus kinnitama. (Nolan, 2020)

Hollandis võib kohus kinnipidamisasutuse asemel määrata lapsele ja perele intensiivseid käitumisteraapial põhinevaid sekkumisi. Programmide ülesehituses on seejuures arvestatud lapse vanuse ning riskitasemega, mida lapse käitumine põhjustab. Kinnipidamisasutuse alternatiivina saab rakendada näiteks multisüsteemset teraapiat, mis hõlmab regulaarseid kokkusaamisi terapeutidega lapse kodus ning mille eesmärk on suurendada vanemlike oskusi, luua sidemeid kogukonnaga ning tagada lapse kodus viibimine ja kooliskäimine. Sekkumise kestus on kolm kuni viis kuud. Samuti rakendatakse Hollandis käitumisteraapiat 16–24-aastastele noortele, kelle käitumine on agressiivne ja kujutab tõsist ohtu – programm kestab kuus kuud kuni kaks aastat ning selle määrab kohtunik. (Kilkelly jt, 2016)

Ka Hollandis on kasutusel taastava õiguse ning kahju heastamise programmid (nt HALT). Hollandi puhul väärib samuti märkimist, et kohtumenetluse vältimiseks programmidesse suunamise õigus on ka politseil ning prokuröriil. Kinnipidamisele on viimastel aastatel lisandunud mitmeid alternatiivseid meetmeid, sh kriminaalhooldus ja rehabilitatsiooniprogrammid. (Matthews jt, 2018)

Sarnaselt Põhja-Iirimaa on ka Hollandis justiitsüsteemi kaudu suunatud lastele eraldi kinnine asutus. Noorsooameti kaudu kinnisesse hooldusasutusse suunamiseks peab kohtunik olema veendunud, et ambulatoorne ravi ega vabadust mitte piirav raviasutus pole olnud piisav lapsele vajaliku kaitse tagamiseks (Höfte jt, 2021). Emotsionaalsete ja käitumisprobleemide korral saab kohus lapse suunata ka nõ poolkinnisesse hooldusasutusse, samuti saab kohus määrata lühiajalise KLATis viibimise. (Van den Tillaart jt, 2018) Viimastel aastatel on aga Hollandis osutatud probleemile, et hooldust ning ravi vajavad noored suunatakse sageli kinnisesse lasteasutusse alternatiivsete meetmete puudumisel (Bruning 2022). Üheks lahenduseks peetakse noorsookohtu otsustusõiguse laiendamist: lisaks kinnisele lasteasutusele peaks mõnede spetsialistide hinnangul valikus olema ka vabadust mitte piiravale teenusele või noortele spetsialiseerunud vaimse tervise raviasutusse suunamine (van den Driesche, 2019).

Belgias on taastaval õigusel põhinevad programmid levinud üleilgiselt ning kõige sagedamini rakendatakse konfliktivahendust, seda politsei, prokuratuuri või kohtu suunamisel. Samuti on loodud võimalused ühiskondlikult kasuliku töö rakendamiseks taastava õiguse meetodina: näiteks on Flandrias noortel võimalus tasuta vabatahtliku töö kaudu ohvrile kompensatsiooni. (Dünkel jt, 2015) Viimased seadusemuudatused (*Flemish Youth Delinquency Decree*) püüdleval tõenduspõhise hindamise ning vähem piiravate sekkumiste paljususe poole. Samas viidatakse ohule, et tõenduspõhine riskihindamine võib muutuda last sildistavaks ning rõhutatakse lapse ressurssidele tuginevate positiivsete tegevuskavade olulisust. (Pleysier, 2019)

Sarnaselt eelkirjeldatud riikidega on **Saksamaal** spetsiaalsed noortekohtud, noorsooprokurörid ja suuremates linnades noorsoopolitseiüksused. Seejuures teevad politseist, noorsooprokuröridest, sotsiaaltöötajatest ning mõnel juhul ka

konfliktivahendajatest kokku pandud üksused tihedat koostööd, et leida kiireid lahendusi ja alternatiive kinnipidamisele. (Matthews jt, 2018)

Põhijäreldused ja -soovitused

Lapse abivajaduse ja KLATi sobivuse hindamine

SHS'i § 130¹⁻⁵ alusel saab lapse suunata kinnise lasteasutuse teenusele, kui tema käitumine seab ohtu tema enda elu, tervise või arengu või teiste inimeste elu või tervise ning seda ohtu ei ole võimalik kõrvaldada ühegi vähem piirava meetmega.

KLATi suunamiseks koguvad lastekaitsetöötajad tõendusmaterjali kõigilt lapsega kokku puutunud osapooltelt, sealhulgas koolilt, lastearstilt, politseilt ning asenduskodult. Vähemal määral selgus intervjuudest see, kui süsteemselt kaardistatakse ning analüüsitakse iga juhtumi puhul lapse **riski- ja kaitsetegureid**. Seejuures esineb spetsialistide sõnul **hindamises lünki**, mis tulenevad eelkõige lastekaitsetöötaja liigsest töökoormusest. Samuti võib lapse abivajaduse hindamist raskendada see, et kõigil partneritel pole **ühesugust arusaama hindamise olulisusest**. Eriti tuntakse vajadust kaasata hindamisse senisest enam perearste ning kooliõdesid. Tekib küsimus, mil määral ja kui põhjalikult võiks lapse abivajaduse hindamisse kaasata rohkem osapooli juba varem, kui KLAT ei ole tingimata veel silmapiiril.

Kuigi **ohtlikkus iseendale ning teistele** kui põhiline KLATi suunamise kriteerium näib võrdlemisi selgelt piiritletav, ei ilmnunud intervjuudest, et eri võrgustikuliikmed tugineksid **ühisele kokkulepitud raamistikule** ning metoodikale lapse riskitaseme hindamiseks. Võrgustikuliikmetel näivad olevat erisugused arusaamad KLATi sisust ja sobivusest erinevate vajadustega lastele.

Seejuures jäi võrgustikus selgusetuks, kas KLAT meetme sobivuse hindamisel peaks olema otsustavaks kriteeriumiks kõigi leebemate teenuste ammendumine või üksikute teenuste mõju. Tuleb arvestada, et laps ei ole pruukinud teenust vastu võtta ja selles osaleda, mistõttu ei saa ainuüksi teenuse läbimist pidada täielikult usaldusväärseks kriteeriumiks, mille alusel piiravamaid meetmeid rakendada. Rohkem arutelu vajaksid **lapse vastutuse ning lapsele nõu teenustel osalemiseks võimaluste andmise põhimõtted**. Oluline on pidada silmas ka teenuste pakkumise kvaliteeti (lapse järjepidev kaasamine, õige teenuse valik).

Peamised soovitused on seega:

- Uruida erinevate riski- ja kaitsetegurite hindamise mudelite tõhusust ja praktilist rakendatavust, kaasates aruteludesse lastekaitsetöötajad (SKA)
- Vajadus on ühtse aluse või hindamismetoodika arendamiseks, millele täpselt riskikäitumise hindamisel ja vabaduse piiramisel tuginetakse (SKA, KOV)
- Teha võrgustiku osapoolte – eelkõige haridus- ja meditsiinisüsteemi esindajate seas – selgitustööd nende rolli kohta lapse abivajaduse hindamise protsessis (SKA, SoM, HTM)
- Ühtlustada võrgustiku osapoolte teadmisi KLAT teenusest ja selle sobivusest

erinevate vajadustega lastele (SKA, SoM, HTM)

Tagasiside SKA nõustamisteenusele

Selleks, et taotleda kohtus lapse vabadust piirava meetme rakendamist, peab kohalik omavalitsus pöörduma arvamuse saamiseks Sotsiaalkindlustusameti poole. Samuti pakub Sotsiaalkindlustusamet kohalikule omavalitsusele **nõustamisteenust** keerulisemate lastekaitse juhtumite lahendamisel.

Peamiseks murekohaks nõustamisteenuse osutamisel on **teenuste puudus kohalikul tasandil**, mille tõttu on sageli keeruline SKA nõuandeid rakendada. Lastekaitsetöötajad sooviksid SKA-lt **konkreetsemaid ettepanekuid** teenusepakujate valiku osas. Intervjueeritud lastekaitsetöötajate üldine hinnang oli aga, et SKA nõuanded on toetavad ja kasulikud, sest on aidanud neil kaitsta võrgustikus oma hinnangut KLAT meetme sobivusele või vastupidi. Lastekaitsetöötajad sooviksid, et SKA võtaks üle KLATi taotlemise kohtus, et lastekaitsetöötaja saaks säilitada usaldusliku suhte lapsega.

Sellest lähtuvalt tuleks kaaluda järgnevaid meetmeid:

- Soodustada SKA laste heaolu osakonna konsultantide regulaarset osalust võrgustikukohtumistel, et SKA saaks nõustada KOVi vahetumalt juba lapse abivajaduse hindamise varasemates etappides. (SKA, KOV)
- Selgitada täpsemini välja kõige olulisemate teenuste puuduse ulatus erinevate kohalike omavalitsuste lõikes. Arendada mobiilseid teenuseid või tagada pere transport teenusele. Koostada teenusepakujatest andmebaas, et paremini KOVe saadavaloleva teenuse juurde juhatada. (SoM, SKA)
- Kaaluda võimalust, et SKA võtab üle KLATi suunamise ja kohtumenetluses osalemise rolli (SKA, KOV)

KLATi sobivuse hindamine kohtus ja lapsesõbralik menetlus

Kohtus tuginetakse otsustamisel lastekaitse spetsialisti koondatud materjalidele ning kuulatakse ära laps ja vanem, tehakse päringud ka koolile ja politseile. Kohus ja prokuratuur võtavad **KLATile võimalike alternatiivide leidmist** tõsiselt. Samas tunnevad kohtunikud, et vajaksid **paremat arusaama KLAT teenuse sisust** ja sobivusest erinevate vajadustega lastele.

Lapsesõbraliku menetluse eelduseks on, et lapsele selgitatakse õigeaegselt tema õigusi, menetluse käiku, selle võimalikku tulemust ning menetluse ajal pakutavaid tugiteenuseid. Lastega läbiviidud intervjuudele tuginedes ei jagatud lapsele KLAT meetme kohta piisaval määral teavet. **Lapse kaasamine näis kohati pigem juhuslik** kui meetodiline, millele viitab asjaolu, et suhtluse vorm (ümarlaud, kirjalik arvamus, kohtumine) sõltus sellest, millised olid parasjagu lastekaitsetöötaja suhted lapsega. Ka kohtus võis lapse kaasamine olla pigem formaalsus: näiteks küsiti, millisesse KLATi laps sooviks minna, kuigi laps ei teadnud, kuidas teenused üksteisest eristuvad. Lapsed tundsid kohati, et kohtunik, kaitsja ja prokurör rääkisid justkui tema eest.

Samas võib lapsesõbraliku lahendusena esile tuua, et **kohtunikud vestlevad lapse soovi korral lapsega eraldi** ning käivad vajadusel last kodus ära kuulamas. Lapse nõ rääkima saamine on aga kohtunike hinnangul keeruline, sest lapsed on sageli tõrksad, vahel ka ülbed või vägivaldsed. Lastekaitsetöötajate, kohtunike ja võrgustikuliikmete sõnul on eriti keeruline **vaimse alaarenguga lapse kaasamine** ning selles osas vajaksid spetsialistid rohkem nõustamist. Samuti on kohtunike sõnul vahel raske hinnata, kuidas ja milliseid küsimusi lapsele esitada, et need last ei kahjustaks.

Nendest kitsaskohtadest tulenevad peamised soovitusel on:

- Tagada tuleb lapse ja pere osalus ning informeeritus ja võimalus kaasa rääkida (KOV)
- Koolitada ning nõustada võrgustikuliikmeid ja õigussüsteemi esindajaid – kohtunikke, prokuröre ning kaitsjaid – lapsesõbraliku menetluse põhimõtete ja traumakogemusega lapse kaasamise alal (SKA, JuM)
- Rakendada tõenduspõhiseid meetmeid vaimupuudega lapse kaasamiseks, harida selles osas ka võrgustikuliikmeid ning kohtunikke (SKA, KOV, JuM)

Viiteallikad

Bruning, M. (2022). De noodkreet uit de gesloten jeugdhulp is een roep om actie. NRC. Kättesaadav:

<https://www.nrc.nl/nieuws/2022/02/06/de-noodkreet-uit-de-gesloten-jeugdhulp-is-een-roep-om-actie-a4084499> (23.11.2022)

Council of Europe. (2010). Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice. Strasbourg: Council of Europe Publishing. Kättesaadav:

<https://rm.coe.int/16804b2cf3> (23.11.2022)

Dünkel, F., Grzywa-Holten, J., Horsfield, P., Păroşanu, A. (2015). Restorative Justice and Juvenile Offenders in Europe – Comparative overview. *Research and Selection of the Most Effective Juvenile Restorative Justice Practices in Europe: Snapshots from 28 EU Member States*. Vanhove, A., Melotti, G. (Toim.) Brüssel: International Juvenile Justice Observatory, lk 125–131. Kättesaadav:

https://childhub.org/sites/default/files/attachments/juvenile_justice_report_on_best_practices_in_the_eu.pdf (23.11.2022)

Falch-Eriksen, A., Toros, K. (2022). Lastekaitsetöö ja lapse väljendusvabadus. *Lastekaitsetöö ja lapse osalusõigus*. Falch-Eriksen, A., Toros, K. (Toim.) Tallinn: CIRIC, lk 34–49. Kättesaadav:

<https://care-iric.org/wp-content/uploads/2022/10/download-HERE.pdf> (23.11.2022)

Höfte, S. J. C., Kuiper, C. H. Z., van der Helm, G. H. P., de Valk, S. M., Stams, G. J. J. M. (2021). Children's Rights in Secure Residential Youth Care in the Netherlands. *The International Journal of Children's Rights*, 29(4), lk 946-971. doi:

<https://doi.org/10.1163/15718182-29040004>

Intervjuud KLAT teenusel viibinud lapsega (2022). Intervjuud analüüsi autorite poolt, 4.05.–26.08.2022.

Intervjuud KLAT teenusel viibinud lapse vanemaga (2022). Intervjuud analüüsi autorite poolt, 4.05.–26.08.2022.

Liivamägi-Hitrov, A., Kask, K. (2016). Lapse küsitlemise käsiraamat. Tallinn: Justiitsministeerium. Kättesaadav: <https://www.kriminaalpoliitika.ee/lapsekysitlemisekasiraamat> (23.11.2022)

Kilkelly, U., Forde, L., Malone, D. (2016). Alternatives to detention for juvenile offenders: Manual of good practices in Europe. Brüssel: International Juvenile Justice Observatory. Kättesaadav: <https://www.oijj.org/sites/default/files/archivospaginas/alternativestodetentionforjuvenileoffenders.pdf> (23.11.2022)

Matthews, S., Schiraldi, V., Chester, L. (2018). Youth Justice in Europe: Experience of Germany, the Netherlands, and Croatia in Providing Developmentally Appropriate Responses to Emerging Adults in the Criminal Justice System. *Justice Evaluation Journal*. 1. lk 1– 23.

Nolan, D. (2020). Deprivation of liberty in Northern Ireland. CYCJ. Kättesaadav: <https://www.cycj.org.uk/deprivation-of-liberty-in-northern-ireland/> (23.11.2022)

O'Mahony, D., Dünkel, F. (2015). Northern Ireland. *Research and Selection of the Most Effective Juvenile Restorative Justice Practices in Europe: Snapshots from 28 EU Member States*. Vanhove, A., Melotti, G. (Toim.) Brüssel: International Juvenile Justice Observatory, lk 125–131. Kättesaadav: https://childhub.org/sites/default/files/attachments/juvenile_justice_report_on_best_practices_in_the_eu.pdf (23.11.2022)

Pleysier, S. (2019). Juvenile justice in Belgium: Balancing between responsabilisation and rehabilitation. Zagreb: IA-CHILD Workshop. Kättesaadav: <https://teise.org/wp-content/uploads/2021/06/13Pleysier-S..pdf> (23.11.2022)

Saia, K., Liik, K., Schults, A., & Malmberg, J. (2022). Lastekaitse-, haridus, sotsiaal- ja õiguskaitsesüsteemi koostöö kinnise lasteasutuse teenuse laste hüvanguks: kitsaskohad ja lahendused. Uuringuraport. Tallinn: Tallinna Ülikool, CIRIC.

Sindi, I., Lehtme, R., Toros, K. (2022). Kohaliku omavalitsuse ja tugivõrgustiku pakutav abi lapsele ja perele enne kinnise lasteasutuse teenuse (KLAT) osutamist, teenuse ajal ning pärast teenust. Uuringuraport. Tallinn: Tallinna Ülikool, CIRIC.

Scottish Government. (2021). Youth justice: risk assessment management framework and evaluation guidance. Kättesaadav:

<https://www.gov.scot/publications/framework-risk-assessment-management-evaluation-guidance/> (23.11.2022)

Sotsiaalhoolekande seadus (2022). RT I, 07.06.2022, 6.
<https://www.riigiteataja.ee/akt/107062022006>

Sotsiaalkindlustusamet (2022a). KLAT statistika 2022 (I poolaasta). *Sotsiaalkindlustusamet*

Sotsiaalkindlustusamet (2022b). Andmepäring: KLAT noorte eluteede uuring. *Sotsiaalkindlustusamet*

Sotsiaalkindlustusamet (2022c). Kinnise lasteasutuse teenus. Kättesaadav: <https://sotsiaalkindlustusamet.ee/et/lapsed-pered/lastekaitse/kinnise-lasteasutuse-teenus> (23.11.2022)

Tarto, L., Kalda, L., Haljasmets, K., Kaldmaa, K. & Toomla, Age. (2022). Kinnise lasteasutuse teenusele suunatud laste riskitegurid. Uuringuraport. Haap Consulting

Toros, K, Lehtme, R. (2022). Hindamine lastekaitse juhtumimenetluses: lapse osaluse tagamine. *Lastekaitsetöö ja lapse osalusõigus*. Falch-Eriksen, A., Toros, K. (Toim.) Tallinn: CIRIC, lk 49–66. Kättesaadav: <https://care-iric.org/wp-content/uploads/2022/10/download-HERE.pdf> (23.11.2022)

Van den Driesche, F. (2019) Secure youth care institutions can never be the only remaining option. Universiteit Leiden. Kättesaadav: <https://www.universiteitleiden.nl/en/news/2019/03/secure-youth-care-institutions-can-never-be-the-only-remaining-option> (23.11.2022)

Van den Tillaart, J., Eltink, E., Stams, G.-J., Van der Helm, P., Wissink, I. (2018). Aggressive Incidents in Residential Youth Care. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 62(13), lk 3991–4007. <https://doi.org/10.1177/0306624X18758898>